

Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler Nationalism Through the Ages: Rising Voices in the Global World

Dr. Senem Sönmez Selçuk

Öz

Milliyetçiliğin, etkin bir ideoloji olarak tarih sahnesinde belirişi, Batılı toplumların ulus-devlet olma süreci ile eşzamanlıdır. İki yüzyıldır toplumlararası ilişkilerde ve uluslararası sistemde varlığını hissettiren milliyetçilik, ulus-devletin kültürel ve politik bütünlüğü için önemli bir aidiyet kimliği olarak biçimlenmiş; farklı formlarıyla (nasyonal sosyalizm, faşizm, mikro milliyetçilikler, vs.) sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal yapıların dönüşümünde oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Birçok düşünür, gerek endüstrileşme, gerek küreselleşmenin tektipleştirici etkisi ve gerekse ulus-devletleri aşındırıcı uluslararası oluşumların gelişimi nedeniyle, 21. yüzyılda bir ideoloji olarak milliyetçiliğin yıldızının giderek söneceği konusunda fikir birliğine varmıştır. Ancak kendini çağlara uyarlayabilme becerisi ile milliyetçilik, “postmodern” çağda da varlığını sürdürebilmiştir. Kapitalizmin geçirdiği yapısal dönüşüm süreçlerinde, milliyetçilik birbirinden farklı ve hatta birbirine karşıt ideolojilere eklenerek şekillenmiş, dönüşmüş ancak yine de var olmaya devam etmiştir. Çalışmada, kaçınılmaz olarak solup gideceği düşünülen milliyetçiliğin, küreselleşme süreci ve kapitalizmin politik-ekonomik dönüşümü ile birlikte yeniden yükselişi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kapitalizm, Yeniden Yapılanma, Ulus-devlet, Küreselleşme

Abstract

The emergence of nationalism in the scene of history as an ascendant ideology is synchronical with the western societies' process of becoming nation-states. As an active agent of the relationships among societies and international system since two centuries, nationalism took shape as an important identity of belonging for the cultural and political integrity of the nation-state, and took on a quite active role about the transformation of socio-economic, cultural and political structures with its different forms (such as national socialism, fascism, micro nationalism, etc.). Many of the thinkers had a consensus about the issue that nationalism as an ideology will fade away due to both industrialization, the homogenizing effect of globalization and the improvement of the international formings that are eroding the nation-states. But with the ability of adaptation to different eras, nationalism could survive in the “postmodern” era. During the structural transformation processes of capitalism, nationalism took shape and transformed by articulating to different and even opponent ideologies, but it still continued to exist. The revival of the nationalist ideology with the process of globalization and the politic-economic transformation of capitalism -although it was thought that it would inevitably wither away- is the main argument of the study.

Keywords: Nationalism, Capitalism, Restructuring, Nation-state, Globalization.

Giriş

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı¹, kökeni, türleri² ve modern bir kavram olup olmadığı konusunda tartışmalar, çok farklı argümanlar ve oldukça geniş bir literatür bulunmaktadır. Peki ama milliyetçiliği tanımlamak neden böylesine zor görünmektedir? Bu soru Balibar'dan bir alıntı yapılarak yanıtlanacak olursa; "öncelikle bu kavram hiçbir zaman tek başına işlev görmez, her zaman hem en önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer alır. Bu zincir sürekli olarak (...) zenginleşmiştir: yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, *etnizm*, *etnosantrizm*, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm, *jingoizm*..." (Balibar, 2000, s.62).

Milliyetçilik, kendini çağlara, siyasal rejimlere, ekonomik ve toplumsal yapılara uyarlayabilen ve bu nedenle de yer ve zamana göre farklılaşabilen oldukça

dayanıklı bir ideolojidir.³ Yapısal koşullara, yere ve zamana göre belli olguları temel alarak varlığını büyük ölçüde sürdürebilen milliyetçiliği Smith şu şekilde tanımlamaktadır: "Milliyetçilik bukalemunvaridir, rengini bağlamından alır. Bu sonsuz kere yönlendirilebilir, şekil verilmeye ziyadesiyle müsait inanç, hissiyat ve sembollerden mürekkep dokuyu anlamak yalnızca her bir özgül durum içinde mümkündür..." (Smith, 2004, s.129).

Milliyetçi hareketlerin toplumsal bileşimi, tarihsel konjonktüre bağlı olarak hem son derece değişkendir ve hem de sınıfları yatay keser. Taraftarları arasında entelektüellerin, akademisyenlerin, tacir ve sanayicilerin yanı sıra, işçiler, köylüler, subaylar ve hatta aristokratlar da bulunabilir (Smith, 2004, s.186, 187). Milliyetçiliğin sınıfsal yapıları ve sınıf çatışmalarını göz ardı edebilmesinin ardında yatan temel neden, milleti aynı toprak üzerinde yaşayan içsel olarak bütünleşmiş bir topluluk olarak görmesidir. Hem toprak hem de kültür, milliyetçi ideoloji tarafından -toplumsal konumlar, sınıfsal yapılar ve ekonomik farklılıklar açısından değil de- ulusal olarak tanımlanmaktadır. Bu türden bütüncül bir anlayış, milliyetçilere, elde etmek istedikleri amaçların bütün toplumun amaçları olduğu iddiasında bulunmalarına olanak sağlamaktadır. Böylece, milliyetçilerin hedefleri, toplumun ortak çıkarı haline gelmekte; toprak sahipleri ve köylüler, sermaye sahipleri ve işçiler gibi toplumsal sınıfların belirli amaçları ulusal amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla önemsiz kabul edilebilmektedir.

Modern çağda çeşitli gruplara hitap edebilecek söylemlerin geliştirilmesi zorunlu hale gelmiştir. Bunu en iyi yapan ideoloji de milliyetçiliktir. Bir tür el çabukluğu ile, mantıksal olarak çelişen toplulukları bir araya getirmeye çalışmaktadır. Milliyetçilik, modern çağın

1 Milliyetçilik bir kavram olarak ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır. 17. yüzyılda İngiltere'de, 18. yüzyılda ABD ve Fransa'da, 19. yüzyılda Almanya'da halkın siyasal katılımının giderek yaygınlaşması milliyetçiliğin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Milliyetçiliğin ilk ne zaman ve nerede ortaya çıktığı araştırmacıdan araştırmacıya değişmektedir. Milliyetçilik, Greenfeld ve Hastings'e göre İngiltere'de, Alter'e göre Fransa'da, Breuilly ve Kedourie'ye göre Almanya'da doğmuştur. Tüm bu araştırmaları birleştiren nokta, milliyetçiliğin ilk olarak Avrupa'da ortaya çıktığı görüşüdür. Anderson ise milliyetçiliğin doğum yeri olarak Latin Amerika'daki bağımsızlık hareketlerini göstermektedir (Özkırımlı, 2008, s.193).

2 Milliyetçilik üzerine çalışanların, milliyetçilikleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tuttıkları görülmektedir. Örneğin; Louis Snyder, milliyetçilikleri dönemlere ayırmıştır. Bu dönemler, 1815-1871 'birleştirici' milliyetçilik, 1817-1900 'dağıtıcı' milliyetçilik, 1900-1945 'saldırgan' milliyetçilik ve 1945-? 'modern' milliyetçilik olarak adlandırmıştır. Carlton Hayes, milliyetçilikleri 'humanist', 'geleneksel', 'jakoben', 'liberal', 'birleştirici' ve 'iktisadi' milliyetçilik olarak adlandırmaktadır. Hans Kohn'un geliştirdiği ikili tipoloji ise, 'Batılı-isteğe bağlı' milliyetçilik ve 'Doğulu-organik' milliyetçiliktir. Kohn'un ayırımından yaralanan Smith ise "toprağa bağlı (teritoryal) milliyetçilikler" ve "etnik milliyetçilikler"den söz etmektedir. Milliyetçiliğin ortaya çıktığı toplumsal yapı göz önüne alındığında ise, 'az gelişmiş ülke milliyetçiliği', 'Batı tipi' veya 'modern milliyetçilik' olarak adlandırılmaktadır (Uzun, 2003, s.140; Özkırımlı, 2008, s.60, 61).

3 Batı'da ilk ortaya çıktığı dönemde etnik, dini, kültürel vb. özelliklerden çok, vatandaşlığa dayanan ve ulus-devletle vatandaş arasındaki bağı ifade eden klasik liberal milliyetçilik, 20. yüzyılda temelde ortak soy düşüncesine dayanan etnik unsurları öne çıkararak etnik milliyetçilik şeklini almıştır. Günümüzde ise, özellikle İslam ülkelerinde dinin etkin olduğu bir milliyetçilikle karşılaşmaktadır. Diğer ideolojilerle olan ilişkileri dikkate alınacak olursa, erken dönem Batı milliyetçiliklerinin, Fransız Devrimi'nin etkisiyle liberal özlere içinde ve ilerici bir hareket olduğu söylenebilir. Buna karşılık, 20. yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik, çoğunlukla otoriter, anti-demokratik ve faşist eğilimler taşıyan tutucu ideolojilere eklenerek şekillenmiştir. Almanya'da Nasional Sosyalizm, İtalya'da Faşizm ve İspanya'da Frankoculuk bu durumun somut örnekleridir. Meşrulaştırdığı ulusal niteliklere ve eklenildiği düşüncelere göre de sağcı ya da solcu, ilerici ya da gerici, ılımlı ya da aşırı milliyetçiliklerden söz edilebilir.

hemen başlangıcında “canlı bir tohum ve büyük bir yarınlığı olarak apansız belirdi. Ulusal Devlet’in dini haline gelen ulusçuluk, geçen yüzyıl boyunca zehirleme gücünün en yüksek noktasına ulaştı.” (Paz, 2000, s.189).

“Milliyetçilik çağı” olarak anılacak olan 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında, milliyetçilik başta Avrupa olmak üzere, dünyanın dört bir köşesinde etkili olmuş ve pek çok bölgede haritaların yeniden çizilmesine yol açmıştır. Ancak birçok düştür, gerek endüstrileşme, gerek küreselleşmenin tektipleştirici etkisi ve gerekse ulus-devletleri aşındırıcı uluslararası oluşumların gelişimi nedeniyle, 21. yüzyılda bir ideoloji olarak milliyetçiliğin yıldızının giderek söneceği konusunda fikir birliğine varmıştır. Ne var ki kendini çağlara uyarlayabilen milliyetçilik, bir kez daha bu becerisini göstermiş ve “*postmodern*” çağda da varlığını sürdürübilmiştir. Bu çalışma, solup gitmesi beklenen milliyetçiliğin, kapitalizmin politik-ekonomik dönüşümü ve küreselleşme süreciyle birlikte yeniden dirilişini tartışmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda öncelikle milliyetçiliğin doğuşu incelenecek ve milliyetçiliğin solup gitmesi beklentisini yaratacak nedenlere değinilecek; sonrasında ise küreselleşmenin tektipleştirici etkisine bir tepki olarak milliyetçiliğin yükselişi tartışılacaktır.

Milliyetçiliğin Doğuşu

Uluslararası politikada 18. yüzyılın ikinci yarısında, Fransız Devrimi sırasında gelişmiş ve yayılmış olan milliyetçilik hareketi, tarihin belli bir döneminde toplumsal ve entelektüel öğelerin ortaya çıkardığı bir olgudur ve siyasal, ekonomik, entelektüel açıdan uzun bir birikimin sonucudur. Modernist bakış açısına göre, milletler ve milliyetçilik oldukça yeni bir fenomendir; milliyetçi fikirlerin, motif ve sembollerin ilk olarak ortaya çıktığı yer, 17. yüzyıl sonu – 18. yüzyıl başları Batı Avrupasıdır (Smith, 2004, s.137) ve milliyetçilik endüstrileşme, kapitalizm, merkezi devletlerin kurulması, bürokrasi, kentleşme, kitle iletişimi ve laikleşme gibi devrimci modern güçlerin ürünüdür (Smith, 2002, s.34). Milliyetçilik, endüstrileşmenin ve sosyo-ekonomik modernitenin süreçlerinden bağımsız düşünülemez, çünkü eski çağlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasını sağlayacak toplumsal,

siyasal ve ekonomik koşullar bulunmamaktadır. Modern çağda oluşan bu koşullar milliyetçiliği, milliyetçilik de milletleri yaratmıştır.⁴

Anderson’a göre milliyetçilik bilinçli olarak benimlenen siyasal ideolojilerle değil, kendisinden önce gelen geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir. Bu anlamda en önemli iki kültürel sistem din ve henedanlıktır (Anderson, 2009, s.26). On altıncı yüzyıla

4 Milliyetçilik kuramları içerisinde üç farklı yaklaşımdan söz edilebilir; modernist yaklaşım, ilkçi yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşım. *Modernist yaklaşım* benimseyen çalışmaların ortak noktası, milletler ve milliyetçiliğin modern çağa, yani son birkaç yüzyıla, ait yapılar olduğu görüşüdür. Modernistlere göre, modernleşme sürecinin yol açtığı çatışmalar ile milliyetçi duyguların uyanışı arasında bir ilişki bulunmaktadır. Esasen, “modern milletin ve onunla bağlantılı her şeyin temel karakteristiği, modernliğidir.” (Hobsbawm, 2006, s.29). Modernist yaklaşım öncüleri arasında Karl Deutsch, Tom Nairn, Eric Hobsbawm, Ernest Gellner ve Benedict Anderson sayılabilir. *İlkçi yaklaşıma (primordialism)* dayalı milliyetçilik kuramları ise, etnik kimliklerin ve onu oluşturan din, dil, kan bağı gibi nesnel öğelerin ‘verili’ (*given*) olduğu ve nesilden nesile fazla değişikliğe uğramadan aktarıldığı düşüncesini ileri sürmektedir. Primordial bağlılıkların tanımı Clifford Geertz tarafından yapılmıştır. Geertz’e göre primordial bağlılıklar; temelde birinci dereceden yakınlık ve akraba bağlantıları, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dili ve hatta bir dilin diyalektini konuşmak ve belirli sosyal uygulamaları takip etmekten kaynaklanan sosyal varoluşun “verilerinden –veya daha doğrusu kültür bu tür konularda kaçınılmaz olarak işin içine girdiği için doğruluğu kabul edilmiş “veriler”den– kaynaklanan bağlılıklar şeklinde tanımlanmıştır (Geertz, 1994, s.30). İlkçi yaklaşım içerisinde yer alan *doğalcı* bakış açısı milletler ve etnik gruplar arasında bir ayırım yapmayarak, milliyetçiliği her dönemde insanlığın temel niteliği kabul etmektedir (Smith, 2002, s.29; Özkırımlı, 2008, s.85). İlkçi yaklaşım içerisinde ‘*eskilcilik - kadimcilik*’ (*perennialism*) olarak adlandırılan bir diğer bakış açısına göre ise milliyetçiliğin olmadığı bir çağ yoktur ve milliyetçiliğin ilk örnekleri antik çağlara, Eski Mısır’a ve Sümerler’e kadar geri götürülebilir (Smith, 2002, s. 339). Milliyetçilik çözümlenmelerinde etnik geçmişe ağırlık veren kuramcılardan oluşan *etno-sembolcü (ethno-symbolist)* yaklaşım ise, modernizmin hegemonyasına bir tepki olarak doğmuş ve temel savlarını modernizm eleştirisinden yola çıkarak geliştirmiştir. İlkçiliği reddeden, modernist açıklamaları ise yetersiz bulan John Armstrong, Anthony D. Smith ve John Hutchinson gibi düşünürler, bu iki yaklaşımdan hareketle bir senteze ulaşmaya çalışmaktadır (Özkırımlı, 2008, s.209). Milliyetçilik çözümlenmeleri büyük ölçüde benzerlik gösteren etno-sembolcü düşünürlere göre, milletlerin gelişim süreci, etnik geçmişleri de göz önünde bulundurularak, geniş bir zaman dilimi içinde ele alınmalıdır. Çünkü bugünün milletleri modern öncesi dönemin etnik topluluklarının devamıdır ve etnik kültürlerin gölgesi altında şekillenmektedir.

kadar dünyaya egemen olan bu iki sistem, on yedinci yüzyıldan itibaren gerilemeye başlamıştır. Milletlin ihtiyaç duyduğu tarihsel ve coğrafi yeri sağlayan, işte bu gerilemedir. “Aydınlanma çağı, dünyevi akılcılık çağı, beraberinde, kendi modern karanlığını da” getirmiştir (2009, s.25).

Milliyetçiliğin kökeninde halk egemenliği fikri yatmaktadır. Batıda Ortaçağ sonlarına doğru, kapalı ve içine dönük ekonomik yaşamın coğrafi keşifler nedeniyle kırılması, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak para ekonomisinin yaygınlaşması, aklın giderek özgürleşmesi, evrenin ve toplumun doğası hakkındaki fikirlerin laikleşmesi ile bir uyanış başlamış, soylulara ve rahiplere oranla geleneklerine daha az bağlı yeni bir sınıf –burjuva sınıfı– oluşmuş; bu uyanış geleneksel ekonomik ilişkilerin ve yaşantının değişimine neden olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde 17. yüzyılda Aydınlanma Çağı⁵ açılmış ve hükümdarların tanrısal egemenliği tartışılmaya başlanmış; egemenliğin kaynağının tanrısal değil dünyevi olduğu, bu nedenle de bütün yurttaşların devlet gücü üzerinde hakkı olduğu yolunda görüşler belirmeye başlamıştır.

Aydınlanma tarafından yayılan felsefi ve bilimsel fikirlerin etkisi altında, dinsel inancın entelektüel anlamda sürdürülmesi gitgide zorlaşmaktadır. Aşkın ve kişileştirilmiş bir Tanrı’ya olan inancın yitirilmesi⁶ ve mutlu bir dünyevi kader inancının kazanılması, toplumu yapısal dönüşümüne hazırlamıştır (Gellner, 2007, s.20). Batı Avrupada 18. yüzyıl, yalnızca “milli

ölüm korkusuna çözüm sunmaktaydı. Dinin önemini yitirmesi ile, ölümlülüğü sürekliliğe çevirecek, rastlantıya anlam katacak başka bir çözüme gereksinim duyulmaktaydı. Hiçbir şey bu amaca milletten daha uygun değildi, çünkü milletler ezeli bir geçmişten gelmekte ve sonsuz bir geleceğe doğru ilerlemekteydi. Anderson’un ifadesi ile: “Milliyetçiliğin büyümesi, rastlantıyı yazıya dönüştürmesidir.” (2009, s.25). Bu nedenle 18. yüzyılda ulus kavramı, “insan hayatında en yüksek birey-üstü güdü olarak, dinin yerine aday olmuştur. Ulus, otoritesini vahiyden değil, akıldan” almaktadır (Horkheimer, 2005, s.66).

Tom Nairn milletleri ve milliyetçiliği toplumların gelişim sürecinde zorunlu bir aşama olarak gören görüşü eleştirerek, milliyetçiliğin köklerinin toplumların iç dinamiklerinde değil, dünyanın genel tarihsel gelişim sürecinde aranması gerektiğini dile getirmektedir (Aktaran, Özkırmı, 2008, s.111). Nairn’e göre milliyetçilik, Fransız ve Sanayi devrimlerinden bugüne uzanan dönemde, dünyaya egemen olan politik ekonominin bazı nitelikleri tarafından belirlenmektedir (Nairn, 1981, s.320). Milliyetçilik, kapitalizmin dünyayı hızla etkisi altına almasının tarihsel-toplumsal bedelidir. Milliyetçiliği doğuran kapitalist ekonominin, 18. yüzyıldan bu yana eşit olmayan, ‘dengesiz kalkınmasıdır. Bu ‘dengesiz kalkınma’ (*uneven development*), sanayileşmiş merkez (*core*) ülkelerin, geri kalmış çevre (*periphery*) ülkeler üstünde üstünlük kurmasıyla sonuçlanmıştır. Geri kalmış ülkelerdeki seçkinler, halklarının kalkınma beklentisini karşılayabilmek için, işleri kendi üstlerine almışlardır ve milliyetçilik de bu sürecin itici gücü olmuştur (1981, s.325). Gelişmiş ülkelerin yarattığı baskı geri kalmış toplumlarda tepki olarak milliyetçiliği doğururken; uzun vadede, milliyetçilik dünya siyasetinin yeni normu haline gelince, süreç diyalektik olarak gelişmiş ülkeleri de etkisi altına almaktadır (1981, s.326).

“*Milliyetçilik çağı*”⁷ olarak anılacak 19. yüzyıl boyunca, milliyetçilik daha çok ahlaki ve felsefi boyutları ile

5 Aydınlanma filozoflarına göre akıl insan olmanın, akılcılık da bireysel ve toplumsal ilerlemenin başlıca gereğidir. Aydınlanmanın etkili düşünürleri arasında olan Jean Jacques Rousseau “Emile” adlı eserinde Tanrı’nın algılanmasını dahi “*Tanrının insanlara aklın kavrayamayacağı doğruları gösterme inancı yoktur.*” diyerek açıklamaktadır. Aydınlanma filozofları, akılcılıktan hareketle bireylerin eşit ve özgür olmaları, mutlak yönetimlere ve tanrısal egemenliğin sahibi monarklara karşı çıkma hakkı, halkı özgürlüğün dayanağı olarak görme gibi çeşitli demokratik düşünceleri ileri sürmüşlerdir (Afşar, 2002, s.270-296).

6 Bu yeni fikirler, Protestan Reformu ile yakından bağlantı içinde gelişmiştir. Bunun yanı sıra, bireylerin kutsal metinleri kendi başına okuması ve üzerinde düşünmesi de, bireyin hem skolastik, hem de seküler ilişkiler alanındaki hiyerarşiden bağımsızlaşma fikrini teşvik etmiştir. Kilise geleneğinden Protestan kopuş, kralların tanrısal hakları gibi diğer konulara karşı da bir şüphecilik doğurmuştur. Reformasyonun tetiklediği savaşlar ulusal kimliklere dönüşen kültürel farklılıkların, siyasal güçle kümelmesine yol açmıştır.

7 Kedourie’ye göre milliyetçilik 19. yüzyılın başlarında, Avrupada üretilmiş bir doktrindir (Kedourie, 1994, s.1). “Halk yığınlarının ortak bir siyasal forum içinde birleşmeleri süreci” (Gönlübol, 2000, s.321) olan milliyetçilik, ilk belirtilerini Fransız Devrimi ile vermiş, tüm Avrupa devletlerine yayılmış ve 19. yüzyıl Avrupasının en belirgin özelliklerinden biri olmuştur.

tartışılmıştır. Bu yüzyıl düşünürlerinin ortak özelliği, farklı iki kampta –milliyetçiliğe sempati ile bakan ‘partizan’ yaklaşım⁸ ve milliyetçiliğe karşı çıkan ‘eleştirel’ yaklaşım⁹ – yer alsalar da, genel olarak milliyetçiliğin doğallığını sorgulamadan kabullenmeleri ve onu toplumsal yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak algılamalarıdır (Özkırımlı, 2008, s.42).

Genellikle tarihçiler “Batı’nın eski ve devamlılığı olan milletlerinin gelişimini, milletlerin Doğu Avrupa, Asya, Latin Amerika ve Afrikadaki daha düşünülmüş yaratımından” ayırmaktadırlar (Smith, 2004, s.158). Smith de bu tezi destekleyerek Batı Avrupa ve dışındaki milletlerin oluşum süreçlerini birbirinden ayırmaktadır. 18. yüzyılda Batı Avrupa’da milliyetçiliğin doğuşundan önce, milletlerin ideoloji, dil ve hissiyat olarak elverişli bir durumda olduğunu belirten Smith, Batı dışında ise milletlerin milliyetçiliğin yayılmasını takiben oluştuklarını ifade etmektedir. “Batı Avrupa’da milletlerin biçimlenmesi büyük bölümüyle planlanmamış bir gelişimdi. Batı dışında ise genellikle milliyetçi amaç ve hareketlerin sonucuydular. Batı milletleri neredeyse tesadüfen vardı; dünyanın öteki yerlerinde ise milletler tasarlanarak yaratıldılar.” (2004, s.158, 159). Bu nedenle de Smith’e göre, Batılı olmayan milletlerle karşılaştırıldıklarında, Batılı milletlerin doğuşu milliyetçilik düşüncesine çok az şey borçludur.

Fransız Devrimi sonrasında Batı’da ortaya çıkan, vatandaşlığa dayanan ve siyasal yönü ağır basan milliyetçiliği Renan, “sivil milliyetçilik” olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık, Doğu’da ortaya çıkan ve etnik unsurların belirgin olduğu milliyetçiliği ise “etnik milliyetçilik” olarak adlandırmaktadır. Söz konusu

8 Milliyetçiliğe sempati ile yaklaşanlar arasında çoğunluğu tarihçiler oluşturmaktadır. Milliyetçi tarihçiler, geçmişi tarayarak belirli bir milletin varlığını kanıtlayacak bulguları ortaya çıkarmaya çalışmışlar, gelenek ve görenek gibi milli kültürün temel öğelerini keşfetmişlerdir. Tarihçilerin dışında milliyetçiliği destekleyen düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin, John Stuart Mill cumhuriyetçi vatandaşlık kavramı ile milliyet düşüncesini birleştirmekte ve özgür siyasal rejimler kurmanın yolunun türdeş bir ‘milli kimlik’ oluşturmaktan geçtiğini ifade etmektedir (Özkırımlı, 2008, s.43, 44).

9 Milliyetçiliğe karşı çıkan ve onu tarihsel gelişim sürecinde geçici bir evre olarak gören ‘eleştirel yaklaşım’ daha çok Marksist düşünürler tarafından benimsenmiştir. Kendi içinde bütünsel bir Marksist milliyetçilik kuramı olmamakla birlikte, farklı düşünürler farklı argümanlar geliştirmişlerdir. Örneğin, kimi düşünürler milliyetçiliği proletaryayı uluslararası devrim amacıyla saptıran bir tür ‘yanlış bilinç’ olarak tanımlarken; Lenin ise ezen ve ezilen ülke milliyetçiliği ayrımını gündeme getirerek, emperyalizmin baskısı altında ezilen halkların kendi kaderini tayin hakkı olduğunu iddia etmiştir (Lenin, 2006, s.127).

ayrım farklı isimlendirmelerle yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁰ Örneğin, Marx ve Engels’in “Avrupalı–Avrupalı olmayan milliyetçilik” ayrımı, Hans Kohn’un geliştirdiği “Batılı-isteğe bağlı milliyetçilik ile Doğulu-organik milliyetçilik” ayrımı, bu klasik ayrımı ifade etmektedir (Altuntaş, 2004/05, s.179; Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010, s.13).

Sivil milliyetçilik, milliyetçiliğin Avrupada ilk ortaya çıktığı şekli olan *klasik liberal milliyetçiliği* ifade eder. Bu milliyetçilik, vatandaş ile devlet arasında hak ve ödevlere dayanan bir anlaşmanın yanı sıra sadakat, bağlılık gibi duygusal boyutu da kapsamaktadır. Belirli bir toprak ve bu topraklarda yaşayanların güvencik ve hakları temelinde tanımlanan sivil milliyetçiliğin ölçütleri arasında ortak köken, dil ya da ortak tarih yer almamaktadır. Bu nedenle de kültürel olarak nötr, siyasal olarak ise kapsayıcıdır.¹¹ Fransız Devrimi’nden miras alınan demokratik ve evrensel değerlere bağlı olan bu milliyetçilik hareketleri, özgürlük ve kurtuluş hareketlerine katkıda bulunan ilerici bir öğreti olarak da değerlendirilmektedir.

Bir milleti tanımlamanın etnik-dilsel kriteri fiilen çok geç başat hale gelmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında, Alman ve İtalyan liberal orta sınıflarının gözünde, dil birleşik bir ulus devletin yaratılmasında temel önemde bir argüman sağlarken¹²; bu durum henüz her yer

10 Sabbagh, klasik “sivil – siyasal” milliyetçilik ve “etnik – kültürel” milliyetçilik ayrımının aslında yanıltıcı olduğunu belirtmektedir. Çünkü her iki türde de, devlet ulusal bir kültürü ve ortak bir dili yaygınlaştırmakta aktif bir rol oynamaktadır. “Sivil milletler” ile “etnik milletler” ayıran şey, “dile, kültüre ve milli kimliğe yönelik kayıtsızlıktan ziyade, milli kültürün içeriği; kapsamı ve kapsayıcı niteliği; kendi bünyesine entegre etme biçimidir. Başka bir deyişle topluluğa kabul koşullarıdır.” (Sabbagh, 2010, s.139).

11 “Sivil milliyetçilik paradigmasının ideal tipine daha yakın duran ülke örneği, devrim sonrası Fransa’dır. Aydınlanmanın özgürleşme felsefesinden ilham alan Fransız cumhuriyetçi geleneği, siyasal topluluğa aidiyeti tanımlarken ırk, etnisite, din veya milli köken gibi unsurlara dayanmamaktadır. Tam aksine, “bu türden farklılıkları kasten görmezden gelen ve katı biçimde sınırlandırılmış bir *kamusal alan* içinde, her tür yerelciliği aşma aracı olarak, atomistik bir vatandaş yorumu ön plana çıkarılır.” (Sabbagh, 2010, s.135).

12 “Almanların ve İtalyanların gözünde, kendi milli dilleri yalnızca, (...) Fransa’da olduğu gibi bir idari kolaylık ya da devlet çapındaki iletişimi birleştiren bir araç değildi; hatta, jakobenlerin gözünde olduğu gibi, eşitliğin sürekliliğini sağlayıp *ancien régime*’in hiyerarşisinin canlanmasını önleyerek, özgürlük, bilim ve ilerleme doğrularını herkesin önüne seren devrimci bir araç da değildi. Onların milli dilleri, seçkin bir edebiyat ve evrensel düzeyde bir entelektüel anlatım vasıtası olmaktan da öte, onları Alman ya da İtalyan yapan *biricik* şeydi. Sonuçta, diyelim İngilizcenin o dilde okuyup yazanlar için taşıdığı anlama kıyasla çok daha koyu bir milli kimlik anlamı taşıyordu.” (Hobsbawm, 2006, s.127).

de geçerli değildi. Polonya ya da Belçika'nın politik bağımsızlık iddiaları dile dayanmadığı gibi, aslında çeşitli Balkan halklarının Osmanlı İmparatorluğu'na karşı –bir takım bağımsız devletler doğuran– isyanları da dile dayanmıyordu. Aynı şekilde Britanya'daki İrlanda hareketinin de dile dayandığı söylenemezdi (Hobsbawm, 2006, s.127, 128).

20. yüzyılda en çok konuşulan milliyetçilik türü olan *etnik milliyetçilik*, temelde milliyetçiliğin *olumsuz* boyutunu belirtmekte ve bir önyargıyı ifade etmektedir. Etnik milliyetçilik, tarihsel olmayan milletlerin çoğalmasıyla ve ortak köken (soy), dil, din gibi unsurların millet olmanın giderek belirleyici ölçütleri haline gelmesiyle ortaya çıkmıştır ve *ayrılıkçı* bir nitelik taşımaktadır. Tarih, kültür ve ırk gibi kavramlar üzerinden otoriter ve *dışlayıcı* bir yapıya dönüşen; ırkçı, yabancı düşmanı ve faşist yaklaşımlarla kışkırtılabilen; ve hatta şiddetin çeşitli biçimlerine başvurabilen bu milliyetçilik hareketleri milliyetçiliğin *karanlık yüzünü* ortaya koymaktadır.

Nairn, milliyetçiliği iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayırmanın doğru olmadığını ifade etmektedir. Her milliyetçilik bağrında iyilik ve kötülük tohumlarını birlikte taşımaktadır; çünkü hem ilerilik, hem gerilik milliyetçiliğin genetik yapısına işlenmiştir. Bu nedenle Nairn, milliyetçiliği iki yüzü olan eski Roma tanrısı *Janus*'a benzetmektedir (Nairn, 1981, s.317-351; Nairn, 1997, s.71-73). Bir yüzü ileriye, diğer yüzü geriye bakan Janus'un heykeli, geçmiş yüzyıllarda şatoların giriş kapılarını süslemekteydi. Milliyetçilik de modern çağın giriş kapısında durmakta ve bu kapıdan geçmeye, ilerlemeye çalışan insanoğlunu, umutsuzca geçmişe bakmak zorunda bırakmaktadır (Özkırımlı, 2008, s.114).

1880-1914 dönemi milliyetçilikleri, üç önemli noktada kendinden önceki dönemin milliyetçiliklerinden farklılaşmaktadır. Bu farklılardan ilki, liberal çağda milliyetçiliğin temelinde yer alan “eşik ilkesi”nin¹³

13 Sadece yaşama şansı olan milletlerin kendi kaderini çizme hakkına sahip olmaları esasına dayanan “eşik ilkesi”ne göre, millet olma iddiasındaki her topluluğa bu hak tanınmamalıdır. Eşik ilkesini belirleyen, ulusun varlığına dair kanıtlardan ziyade siyasal güçtür. Siyasal güç ölçütü olarak da, nüfusun büyüklüğü ve kaynakların yer aldığı geniş bir toprak parçası iki temel kriter olarak ön plana çıkmaktadır. Mesela on dokuzuncu yüzyılda nüfus ve toprak açısından çok küçük bulunduğu için Belçika ve Portekiz'in bağımsız bir devlet olma iddiaları çok yersiz bulunmuştur (Hobsbawm, 2006, s.45-49).

terk edilmesidir. Bundan böyle kendisini “millet” sayan her halk topluluğu, son analizde kendi topraklarında ayrı bir egemen bağımsız devlet kurma hakkı anlamına gelen “*kendi kaderini tayin hakkına*” sahip olduğunu iddia etmektedir. İkinci olarak ve bu “tarihsel olamayan” milletlerin çoğalmasının sonucunda, etnik köken ile dil, potansiyel millet olmanın merkezi –giderek belirleyici, hatta tek kriteri haline gelmiştir. Ama bunun yanında, sayıları gün geçtikçe artan ve iddialı hale gelen devlet dışı milli hareketlerden ziyade, yerleşik ulus devletler içindeki milli duyguları etkileyen üçüncü bir değişiklik söz konusudur: Millet ve bayrağın hızla politik sağa doğru kayması (Hobsbawm, 2006, s.126).

1880 sonrası dönemde milliyetçilik, alt orta katmanlar arasında, liberalizmle ve solla ilişkilendirilen bir kavramdan, sağcı¹⁴–hatta radikal sağcı– bir şovenist, emperyalist ve yabancı düşmanı bir harekete doğru dönüşüm geçirmiştir. Yerli milliyetçilik belirli bölgelerde – Fransa, İtalya ve Almanya'daki gibi – sağcı hareketlerin yükselişi biçimine ya da daha genel olarak, politik yabancı düşmanlığı (ya da ifadesini antisemitizmde bulan ırkçılık¹⁵) biçimine bürünmüştür. İlk defa kavramsal olarak Batılı olmayan bir dünyada çoğalan milliyetçi hareketlerle karşılaşılması da yine bu döneme rastlamaktadır. 1914'lere gelindiğinde 1870 yılına kıyasla, milliyetçi hareketlerin sayısında çok ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Örneğin, Ermeniler, Gürcüler, Litvanyalılar ve diğer Baltık halkları, Yahudiler, Balkanlarda Makedonyalılar ve Arnavutlar,

14 Hobsbawm'a göre; “1914'ten önceki elli yılda ön plana çıkan milliyetçiliğin niteliği ne olursa olsun, bütün türlerinde şöyle ortak bir yan var gibiydi: Yeni proleter sosyalist hareketlerin reddedilmesi. Bunun nedeni yalnızca sosyalist hareketlerin proleter olmaları değil, aynı zamanda bilinçli ve militan biçimde *enternasyonalist* olmaları, en azından milliyetçi olmalarıydı. Bu yüzden, milliyetçilik ile sosyalizmin çağrılarını karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan çağrılar olarak görmekten ve birinin ilerlemesini diğerinin gerilemesiyle eşdeğer saymaktan daha mantıklı bir düşünce yok gibidir.” (Hobsbawm, 2006, s.148)

15 Yahudi düşmanlığı (antisemitizm), yaklaşık 1880'lere kadar “ırkçı” (dinsel-kültürel olandan ayrı) bir karakter kazanmamıştır.

İrkçılık ile milliyetçilik arasındaki bağlar açıkça görülmektedir. “Ariler” ve “Samiler” örneğindeki gibi “ırk” ile dil kolayca karıştırılmaktadır. Bunun yanı sıra, ırkçılığın ırk arılığının önemini ve melezleşmenin korkunçluğunu vurgulaması ile dilsel milliyetçilik biçimlerinin pek çoğunun milli dilin yabancı öğelerden arındırılması gerektiğinde ısrar etmeleri arasında açık bir paralellik vardır.

Basklar, Katalanlar ve Galliler arasında ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda Araplar arasında milliyetçi hareketlerin yükselişine tanık olunmuştur. Bu hareketlerin çoğu artık dilsel ve/veya etnik unsuru öne çıkarmaktadır. Milliyetçiliğin, 1870'lerden 1914'e kadar hızla yükselmesi şaşırtıcı değildir; bu durum hem toplumsal hem de politik değişimlerin ürünüdür.¹⁶

İki savaş arası dönem, yani 1918-1950 yılları milliyetçiliğin zafer kazandığı ve zirveye çıktığı dönemdir. Birinci Dünya Savaşı'nın milliyetçiliğin yükselişine katkıda bulunmasının nedeni, ortaya çıkardığı ideolojik ve siyasal ihtiraslardır. Özellikle de mağlup veya savaşla güçsüzleşmiş devletlerde ve de mağlubiyetin intikamını almak isteyen vatandaşlar arasında ön plana çıkan milliyetçilik, bu ihtirasların en başta gelenidir (Hassner, 2010, s.275). Avrupada iki savaş arasındaki milliyetçiliğin baskın yönü, yerleşik ulus devletlerin ve onların *irredenta*'larının milliyetçiliğidir. Savaşan ülkelerdeki milliyetçilik, kuşkusuz savaşla birlikte iyice güçlenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Versailles Barış Antlaşması'nın ve beraberinde gelen antlaşmaların Avrupa'ya dayattığı model, Wilsoncu ilkenin, yani devlet sınırlarının milliyet ve dil sınırları ile uyumlu kılınması ilkesinin de etkisi altında, fiili ulus devletler modelidir. Hobsbawm'ın ifadesi ile; "Her halükarda, bu süreçten önce ya da ondan itibaren, Avrupada ya da başka bir yerde, politik haritayı milliyet doğrultusunda yeniden çizmeye yönelik aynı ölçüde sistemli bir girişim asla görülmemiştir." (Hobsbawm, 2006, s.160). Ancak, çözüm işe yaramamıştır; halkların fiili dağılımı göz önüne alındığında, eski imparatorlukların yıkıntıları üzerinde kurulan yeni devletlerin çoğu, kaçınılmaz olarak, (Çekoslovakya, Polonya, Romanya ve Yugoslavya örneklerinde olduğu gibi) yerlerini aldıkları eski "*milletler hapishaneleri*" kadar çok milletli yapıdadır. "Asıl değişim, devletlerin artık ortalama olarak çok daha küçülmeleri ve devletler içindeki 'ezilen halklar'a artık 'ezilen azınlıklar' denilmesi'dir (2006, s.161). Her birinde etnik köken ve dil itibarıyla ayrı bir homojen halkın yaşadığı, kendi içinde

uyumlu teritoryal devletlere bölünmüş bir kıta yaratma çalışmasının mantıksal sonucu, azınlıkların kitlesel halinde kovulması ya da imha edilmesi olmuştur. Avrupada haritanın milli temelde yeniden çizilmesi, milliyetçiliği özgürleştirici ve birleştirici¹⁷ içeriğinden yoksun bırakmaktadır.

1990'larda milliyetçilik yeniden ön plana çıkmıştır. 1990 sonrasında milliyetçilik, kâh dayatılan bölünmelerin ötesinde bir birlik arayışı, kâh emperyalist parçalanmaya karşı bir şiddet ya da emperyalist küreselleşmeye karşı bir tepki olarak ortaya çıkmaktadır (Hassner, 2010, s.279). Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kurulan yeni devletler; Yugoslavya içinde Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasındaki kanlı savaş ve sonrasında gelen dağılma; Çekoslovakya'nın daha barışçı bir şekilde Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ikiye ayrılışı; Avrupa Birliği'ne karşı Avrupa'nın çeşitli bölgesinde (Norveç'in halkoylaması ile birliğe girmeyi reddetmesi ya da ortak para birimi kullanılmasına tepki ile yaklaşan ülkeler örneğinde olduğu gibi) yükselen milliyetçi tepkiler ve daha birçok örnek 1990'lar sonrasında yaşanan gelişmelerdir.

Her milletin bir devleti, aynı şekilde de her devletin bir milleti olması gerektiğine değinen milliyetçilik tanımları, millet ile devlet arasında tam bir uyum ve türdeşliği öne çıkaran mutlak bir örtüşmeyi ima etmektedir. Ancak bu türden bir örtüşme, tarihsel gerçeklik açısından mevcut olmadığına göre; millet ile devlet arasında arzu edilen o 'mükemmel uyumu' yaratmak üzere, tasarlanmış fiili "*milletleştirme politikaları*" devreye girmiştir. İnsanları ortak bir kalıba uydurmak için toplumsal farklılıkların törpülediği veya silindiği örnekleri anlatırken, "Avrupa tarihi bir milli türdeşleştirme sürecidir." diyor John Hall (Hall,

16 Toplumsal düzeyde, milliyetler olarak cemaatler icat etmenin yepyeni biçimlerinin geliştirilmesine giderek daha geniş bir zemin sunan üç gelişmeden söz edilebilir; 1) modernitenin saldırısına uğrayan geleneksel grupların direnişi, 2) gelişmiş ülkelerin şehirleşen toplumlarında hızla büyüyen yepyeni ve geleneksel olmayan sınıf ve katmanların ortaya çıkışı, 3) yüzünün her tarafındaki çeşitli halkların göçleri sonucu oluşan diasporalar (Hobsbawm, 2006, s.134).

17 1914'ten önce karakteristik milli hareketler Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları gibi çok milletli ya da milletlerüstü diye değerlendirilen devletleri veya politik kümelenmeleri hedef alırken, 1919'dan sonra Avrupada genellikle ulus devletleri hedef almıştır. Dolayısıyla milliyetçilik, hemen hemen tanımı gereği, birleştirici olmaktan ziyade ayrılıkçı nitelik taşımaktadır.

2008, s.20). Milli türdeşleştirme nadiren ılımlı bir şekilde gerçekleşirken; sıklıkla süreç, nüfus transferi ve hatta çok daha yoğun şiddet içererek, etnik temizlik gibi olgulara varabilmektedir.¹⁸

“Milliyetçiliğin Solup Gitmesi Kaçınılmazdı!”

19. ve 20. yüzyılların önemli bir özelliği etnik duyguların belirginliğidir. Gene de, Hobsbawm'a göre, günümüzde “milliyetçilik ne kadar kaçınılmaz olursa olsun, artık Fransız Devrimi ile İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen emperyalist sömürgeciliğin sona erdiği arası çağdaki gücüne sahip değildir.” (Hobsbawm, 2006, s.201). Yaşanan aidiyet açlığı ve “kimlik politikaları”, “milletler ile milliyetçiliğin üçüncü bin yıla hazırlanan karşı konulmaz bir güç olduğu yanlısamasını yaratırlar.” (2006, s.210). Bu yüzden de, “milletler ve milliyetçilik olduğundan daha etkili ve daha yaygın görünmektedir” (2006, s.211).

Hobsbawm ve daha birçok düşünürüne göre, yaklaşık 190 devlet içinde herhalde en fazla bir düzine devletin kendi yurttaşlarının gerçek anlamda tek bir dinsel ya da etnik grup duygusuyla özdeşleştiklerini iddia edebileceği günümüz dünyasında, homojenliğin sağlanmasını öngören milliyetçilik, yalnızca *istenilmeyen* bir şey olarak kalmamakta, aynı zamanda büyük ölçüde *kendi kendini yok eden* bir niteliğe bürünmektedir (Hobsbawm, 2006, s.220, 221).

19. ve 20. yüzyıl tarihi denince akla gelen ilk isimlerden biri olan Hobsbawm'a göre yirmi birinci yüzyılın tarihi;

“ağırlıkla milletüstü ve milletaltı bir tarih olacak, ama milletaltı düzey bile (mini-milliyetçilik giysisini giysin giymesin) işlerlikli bir birim olarak eski ulus devletin gerilemesini yansıtacaktır. “Ulus devletler” ile “milletler” ya da etnik/dilsel gruplar, esas olarak, yeryüzünün milletlerüstü temelde yeniden yapılanmasının önünde geri çekilen, ona direnen, adapte olan, özümşenen ya da yerini kaybeden gruplar olarak görülecektir. Milletler ile milliyetçiliğin bu tarihte yeri olacaktır, ama ikincil düzeyde ve genellikle oldukça ufak rollerle.” (Hobsbawm, 2006, s.226).

18 Milliyetçilik, milletin birliği ve bölünmezliği fikrini teşvik etmiş, kültürel ve siyasal türdeşlik adına bütün farklılıkların, çoğunlukla da zor kullanılarak, ortadan kaldırılmasını haklı göstermiştir. Bunun sonucunda devlet, millet olmanın aracı haline gelmiş, heterojen bir nüfusun çeşitli etnik kültürlerinin zorunlu olarak yerini alacak türdeş bir siyasal kültürü yaratmak adına toplumsal ve siyasal bütünleştirme politikaları uygulamaya koyulmuştur. Burada milliyetçilik kavramı, etnik kökenlerine rücu etmekte ve kültürel farklılıkları, tasarlanan millet ile aşacak bir tekbiçimlilik oluşturmaya çalışmaktadır (Smith, 2004, s.125).

Batılı liberal toplumsal düşünce ile Marksizm –bu noktada birleşerek– milliyetçiliğin politik gücünü azımsamışlar ve endüstrileşme ile birlikte milliyetçiliğin solup gideceğini kaçınılmaz görmüşlerdir. Gellner'in ifadesiyle “*ne kadar çok endüstrileşme, o kadar az milliyetçilik*” (Gellner, 2007, s.62) her iki görüşün de gelecek beklentileri arasındadır.

Milliyetçiliğin gücünü yitireceği beklentisini doğuran varsayımları şöyle sıralanabilir:

Endüstri öncesi karmaşık uygarlıklar (Marksist terminoloji ile: feodal, köle ve Asya tipi toplumlar), büyük bir kültürel farklılığın eşlik ettiği ve hatta olumladığı, karmaşık bir işbölümüne sahiptirler. Dilsel, gastronomisel (yemek yeme ve pişirmeye ilişkin), ritüel ve doktriner farklılıklar çok yaygındır. İnsanlar kimliklerini sosyal durumlarının bu özgüllüğü ile ifade ederler (Gellner, 2007, s.59). Örtülen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Bu politik birim içinde sayıları çoğalan yabancılar pek hoş karşılanmazlar, yönetici olmaları ise hiç hoş karşılanmaz.

Endüstri öncesi uygarlıklar için şu hipotez öne sürülebilir: kültürel ve etnik farklılıklar bakımından zengindirler, ancak politik milliyetçiliğe pek sık rastlanmaz. Bu toplumlarda, politik birimin kültürel bakımdan homojen olması ya da her bir kültürün kendine ait bir politik birime sahip olması zorunluluğuna çok seyrek rağbet edilmiş ve bu durum çok seyrek biçimde uygulamaya geçirilmiştir. Tam tersine, o dönemin koşullarında topluluğun farklı katmanlarının kültürel ve etnik ayrışması tamamen işlevsel olup, bu ayrışmaya çok az karşı çıkmıştır.

Endüstrileşme, ifadesini ve meşruluğunu kültürel farklılıktan alan toplumsal ayrışmayı yok eder. Marx ve Engels, kapitalizmin emeği, sahibinin kimliğine ve sosyal durumuna hiçbir referans olmaksızın, sadece arz ve talep koşullarıyla alınıp satılan bir mala dönüştürdüğü gerçeğine vurgu yaparlar.¹⁹ Emeğin, bu emeği icra eden kişinin toplumsal kimliğinden tamamen koparılması, Marksizmin ‘yabancılaşma’ nosyonunun da önemli bir ögesiştir (Gellner, 2007, s.60).

19 “Marx, Friedrich Hist'in “Das Nationale System der Politischen Ökonomie” adlı eseri üzeri yazdığı bir makalede şunları söylemiştir: İşçinin milliyeti Fransız, İngiliz ya da Alman değil, emek, bedava kölelik, kendi kendini satmaktır. Onu yöneten hükümet Fransız, İngiliz, ya da Alman hükümetleri değil, sermayedir. Doğduğu yerin havası Fransız, İngiliz ya da Alman havası değil, fabrika havasıdır. Ona ait olan toprak Fransa, İngiliz ya da Alman toprağı değil, yerin bir kaç karış altıdır” (Aktaran; Özkırımlı, 2008, s.51).

“Endüstriyel toplumun iş koşulları, kültürel farklılıkları yaşatan ve barındıran sosyal yapıları çözmekte ve erozyona uğratmaktadır. Kültürel farklılıklar, endüstriyel üretimin buldozeri tarafından dümdüz edilecektir.” (Gellner, 2007, s.61). Etnisite, birbiriyle çakışan ve birbirini harekete geçiren kültürel farklılıklardan ibarettir. Öyle ki bu farklılıklar, onlara sahip olan bizlerin kültürümüzü ayırt etmemizi ve başka farklılıklara sahip olanlara, yani rakip kültürlerle karşı olmamızı sağlar. Kendisini görünür kılan ve özünü teşkil eden bu kültürel farklılıklar silindikçe, etnisite de kuruyup gidecektir. Gellner’ın ifadesi ile “*milliyetçiliğin solup gitmesi kaçınılmaz*”dır (2007, s.62).

Peki Ama Ters Giden Neydi? Neyi Gözardı Ettik?

Endüstriyel toplum için tasarlanan gelecek kurgusu, 20. ve 21. yüzyılların politik gerçekliklerini yansıtmamaktadır. Solup gitmesi beklenen milliyetçilik, büyümüş ve giderek önem kazanmıştır. Peki ama ters giden ve göz ardı edilen nedir?

Gelişmelere daha yakından bakıldığında görülen odur ki, küreselleşme, çok uluslu şirketler, kapitalist ulus ötesi sınıflar, bölgesel güç blokları, kitle tüketimi vb. gelişmeler soğuk savaş döneminin son bulmasıyla ortaya çıkan yeni siyasal koşullarla da birleşince milliyetçilik yeni boyutlar kazanmıştır. 19. yüzyıl bilim adamları, din ve etnisite gibi bağlılıkların modernleşme ile birlikte zamanla zayıflayacağı, sonra da ortadan kalkacağı görüşünü paylaşmıştır. Oysa, zamanla iki olgunun da özellikle milliyetçiliğin bir unsuru olarak önemi gittikçe arttırmıştır.

“Modern endüstriyel dünya, insanlık tarihinde ilk kez, yüksek, yazılı ve eğitimle aktarılan kültürün bir azınlığın tekelinde olmadığı bir dünyadır. Bu kültür, toplumun ezici bir çoğunluğunun yaygın mülkiyeti haline gelmiştir.” (Gellner, 2007, s.66). Modern toplumun üyesi, kültürel kalıtımını, vatandaşlık ahlakını, iş becerisini yaygın bir eğitim sisteminden geçmesine borçludur. Bu sistem, standartlaşmış bir dilsel araç vasıtasıyla, kültürel bağlamca değil, ders kitaplarında içerilen bilgiyi aktarır. Günümüzde modern insan, modern endüstriyel dünya için belirtilen gerekli yeteneklere ve söz konusu kültürün kendine dair imgesi ile uyumlu kişisel niteliklere sahip olduğu ölçüde sistem içinde var olabilecektir. Modern toplumun bu becerilerden yoksun bir üyesi çaresizdir ve kendini toplumsal tabakanın en alt seviyelerinde bulur. Bu koşullar altında modern insan, “yalnızca endüst-

rileşmez; bir Alman, bir Rus ya da bir Japon olarak endüstrileşir. (...) Modern endüstriyel (..) kültür renksiz değildir, karakterini belirleyen etnik renklere sahiptir” (2007, s.68).

Milliyetçilik, yalnızca sömürü altında yaşayan az gelişmiş toplumlarda değil; bazen daha az şiddetli biçimlerde olmakla birlikte, bazı en ileri sanayi toplumlarında –Fransa, Kanada (Quebec)²⁰, Katalonya ve ABD’de– da hala oldukça kuvvetli ve dirençli bir biçimde gelişmeye devam etmektedir. Devrimler geleneği, gelişmiş ekonomisi, son derece merkezi devleti, profesyonel bürokrasisi ve küresel ekonominin kalbindeki tamamen modernleşmiş toplum özellikleri sergileyen iyi eğitilmiş ve varlıklı nüfusuyla Fransada bile, ideolojiler gelip geçici olmuştur, ama milliyetçilik ve güçlü bir milli kimlik duygusu hep sabit ve etkili olmuştur (Smith, 2002, s.43).

Ticari duvarların yıkıldığı, metalar ve emeğin kıtalar arasında serbestçe hareket edebildiği yeni uluslararası işbölümü sistemine paralel olarak solması beklenen milliyetçilik, tarih sahnesindeki iniş-çıkışlarına rağmen, nasıl olup da kendini küllerinden tekrar diriltmekte ve varlığını sürdürmektedir? İkinci Dünya Savaşı sonrasında uykuya dalan milliyetçilik – metaforik bir anlatımla bir nevi *uyuyan güzel* gibi - nasıl olup da tekrar uyanmıştır?

Kapitalizmin Politik-Ekonomik Dönüşümü

Kapitalizmin 1970’lerde başlayan ve devam ettiği var sayılan yeniden yapılanması, zaman ve mekân boyutlarında yenilik ya da değişmeyi de kapsamış görünmektedir. Sözü edilen bu kapsamlı değişim –üretim,

20 Liberal demokratik devletlerin de ayrılıkçı hareketlerle karşı karşıya olduğunu göstermesi bakımından Quebec milliyetçiliği son derece önemlidir. Zengin doğal kaynakları ve kusursuz demokrasisi ile sakin ve çatışmasız bir göçmen ülkesi görünümündeki Kanada’nın dünyadaki olumu imajı ve Quebecilerin dünyanın diğer bölgelerindeki bazı ulusal azınlıklar gibi ciddi bir asimilasyon tehdidi ile karşı karşıya olmaması, Quebec sorununun uluslararası alanda meşruiyet kazanamamasına neden olmuştur. Dünyanın en gelişmiş demokrasilerinden biri olarak kabul edilen Kanada, çokkültürcülüğü resmi bir politika olarak benimsemesine ve Fransızca konuşan Quebec eyaletine birçok ayrıcalık – özerklik taniyan asimetric bir federalizm uygulamasına rağmen; Quebec halkını bünyesinde barındırmakta ve özellikle referandumlarla baş gösteren milliyetçilik krizini bastırmakta zorluk çekmektedir. Quebec milliyetçiliği ile ilgili daha ayrıntılı bir okuma için bkz. (Kalaycı, 2006/07, s.9-30).

tüketim ve bölüşüm süreçleri ile– sadece ekonomik alanda sınırlı kalmamış; değişimin etkileri politik, jeopolitik, kültürel, vb alanlara da sıçramıştır.²¹ Kapitalizmin yeniden yapılanması, refah devletinin marjinalleşmesi ya da işlev değiştirmesi²², özelleştirme, deregülasyon, küreselleşme, ulus devletin giderek aşınması gibi öğeleri de kapsamaktadır. “Görüldüğü üzere, yeniden yapılanma süreci önemli ölçekte siyasal alanda gerçekleşmektedir.” (Şaylan, 2002, s.134, 135).

Kapitalizmin yeni bir aşamaya girmesine yol açan belli değişiklikler, Jameson’a göre sermayenin yoğun biçimde uluslararasılaşması, teknolojik devrim ve siyasal güç olarak ulusal devletin aşılmasıdır. Meta-laşma süreci ve kapitalist değişim, daha önce örneği görülmemiş ölçüde, yaşamın her alanını, bilgi üretim ve akışını, bilinç ve yaşam düzeylerini kökten etkilemiştir. Kapitalizmin bu yeni aşamasında, toplumsal formasyon ile birlikte birey de yeni bir oluşuma maruz kalmıştır. Ortalama insanın algılama, öğrenme ve bilme süreçleri büyük ölçüde etkinliği olağanüstü artan görsel medya ve kitle iletişim araçları tarafından belirlenmeye başlamıştır. Büyük ölçüde tekelleşen medya ise, hızla ulus ötesi hale gelen sermaye tarafından denetlenmekte; ve bu süreçte, zaman ve uzay

değişkenlerini aşan yeni bir ideolojik yorum dünya ölçeğinde egemen hale gelmektedir. İşte *postmodernizm*, bu oluşumun kültürel çerçevesi olarak gündeme gelmiştir (Jameson, 1990).

Günümüz dünyası, teknolojik bir devrimin belirlediği ve yönlendirdiği büyük bir evrensel dönüşüm yaşamaktadır.²³ Teknolojik devrimin en belirgin olarak ortaya çıktığı alan bilişim, iletişim ve ulaşım olarak nitelendirilebilir. Artık dünyanın hiçbir yeri bir başka yerine uzak ve yabancı değildir. Etkin ve merkezileşmiş iletişim ağları²⁴ ile kültürlerarası etkileşim yoğunlaşmış; en azından tüketim ve eğlence normları açısından evrensel bir kültür ortaya çıkmıştır.²⁵ Ulaşım alanındaki teknolojik sıçrama ise toplumlar ve toplumsal aktiviteler arasındaki fiziksel uzaklığı önemli ölçüde azaltmıştır. Bu dünya ölçeğindeki bütünleşme, “küreselleşme” terimi ile ifade edilmektedir. Kapitalizmin yeni ve evrensel bunalımı bu defa sermayenin yoğunlaşması ile aşılmaya çalışılmaktadır ve Şaylan’a göre “tüketim toplumu ve küreselleşme yoğunlaşmış sermayenin dünyayı bütünleştirme akslarıdır.” (Şaylan, 1995, s.102).

21 Kapitalizmin ileri aşamasını ya da endüstriyel toplumun gelişmiş aşamasını nitelerek için birçok yazar farklı kavramlaşmalarla gitmektedir: Bell ve Piore “*post-endüstriyel toplum*”, Urry, Lash ve Offe “*örgütsüz kapitalizm*”, Touraine “*programlanmış toplum*”, Castells “*ağ toplumu*” kavramını kullanırken; daha genel olarak “*enformasyon toplumu*”, “*bilgi toplumu*” ve “*postmodern toplum*” gibi kavramlar da farklı düşünürler tarafından kullanılabilir.

22 Bunalımın nedeni olarak refah devleti uygulamaları veri alındığında yeniden yapılanma, refah devleti ve kumanda ekonomisi alanının pazar ekonomisi lehine daraltılmasını gündeme getirmektedir. Bu doğrultuda, özelleştirme ve deregülasyon (engelleme kural ve normları ortadan kaldırma) uygulamalarının yanı sıra, ulusal devletin egemenlik alanının daraltılmasıyla karakterize olan küreselleşmenin de, yeniden yapılanma sürecinin bileşenlerinden biri olduğu söylenebilir. Sözü edilen bu bunalımın sosyo-politik yaşamdaki etkisi, “refah devletinin çöküşü” olmuştur. “Küçülen devlet” ve benzer terimlerle ifade edilen bu olgu, devletin rolü ve işlevleri alanında kapsamlı bir değişimi ortaya çıkarmıştır. Refah devletinin marjinalleşmesi ya da devletin işlev değiştirmesi, aynı zamanda toplumsal sınıflar arası güç dengesinin değişmesi anlamına gelmektedir. [1929 ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin yeniden yapılanması, sermaye ile örgütlü emek arasındaki uzlaşmaya dayanan bir sosyo-politik yeniden yapılanma olan refah devletinin doğuşu, bunalımı ve çöküşü konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Şaylan,1995, s.45-97; Şaylan, 2002, s.137-156; Kazgan, 2005, s.1-27)].

23 Teknolojik değişim işgücünün üretimde sermayeyle büyük ölçüde ikamesi olanağını getirmiş; sanai üretim maliyetinde işgücünün payı yarıdan fazla azalarak birçok alanda %15’in dahi altına düşmüştür. Bu süreç vasıfsız-yarı vasıflı işgücünün ikame ederken, aynı zamanda az sayıda ama yüksek vasıflı işgücü ihtiyacını arttırmıştır. Bu süreç, dünyanın her yanında köklü değişimlere yol açmaktadır; merkezde vasıfsız kesimde artan işsizlik oranları, özellikle kadın emeğinin istihdamının son derece daralması, vasıfsız emek ücreti ve sosyal hakları üzerindeki baskının giderek artması, yarı-zamanlı ya da geçici işçi çalıştırma, taşeronlaşma, emek pazarının esnekleşmesi, vb. bu sürecin ortaya çıkardığı toplumsal-ekonomik sorunlardan sadece bir kaçıdır. Yani yeni teknolojik gelişmeler ile hem emek-sermaye gelirinde, hem de değişik emek kategorileri arsında güçsüzler aleyhine değişim yaşanmaktadır (Kazgan, 2005, s.215-236).

24 İletişim alanında yaşanan teknolojik devrim, uluslararası iletişim düzeni, bu süreçteki pazar ilişkileri ve medya emperyalizmi gibi konular hakkında bkz. (Erdoğan, 1995).

25 Jameson’a göre kapitalizmin bu yeni aşaması, yeni bir insan psikolojisinin oluşumuna yol açmış; ortalama insanın algılama, öğrenme ve bilme süreçleri büyük oranda, etkinliği olağanüstü bir biçimde artan görsel medya tarafından belirlenmeye başlamıştır. Bu medya, hızla ulus ötesi hale gelen sermaye tarafından denetlenmekte ve bununla birlikte, zaman ve uzam değişkenlerini aşan yeni bir ideolojik yorum dünya çapında egemen hale gelmektedir. Postmodernizm, tüm bu oluşumların kültürel çerçevesi olarak gündeme gelmiştir (Şaylan, 2002, s.39).

Aslında kapitalizm, Braudel ve Wallerstein'in da belirttiği gibi, tarih sahnesine çıktığı andan itibaren bir dünya sistemidir; dünyayı bir ekonomik bütün olarak görüp algılamaktadır.²⁶ O halde, bu açıdan bakıldığında, yerkürenin gittikçe daha fazla parçasının kapitalist pazar ağına çekilmesi olarak tanımlanabilen küreselleşme, elbette ki yeni bir olgu değildir²⁷, sadece yeni bir terimdir²⁸. Yeniden yapılanma süreci içinde, zaten kapitalizmin başlangıcından beri var olan küreselleşmenin hız ve derinlik kazandığı ileri

sürülebilmektedir. Bu oluşum içinde ulusal devletin²⁹ işlevini kaybettiği; hatta yeniden yapılanma için bir engel oluşturduğu ciddi bir biçimde tartışılmaktadır. "Güçlü bir küresel etken olarak "sermayenin küreselleşmesi" olarak tanımlayabileceğimiz ekonomik küreselleşme "sınırsız bir küresel pazar" yaratarak ulus-devletlerin otoritesini sarsarken; kültürel küreselleşme de "alternatif moderniteleri"³⁰ ve kültürel kimlik tanımlamalarını beraberinde getiren yerel tepkiler doğurarak ulusal kalkınma kavramını sorunsallaştırmaktadır." (Özbudun ve Keyman, 2003, s.303).

Ulus-devlet, çok sayıda ekonomik-toplumsal-siyasal işlevi yerine getirmekte ve bu işlevleri yerine getirebildiği için de varlığını sürdürmektedir. Diğer ülke saldırıları karşısında vatandaşlarına güvenlik; içeride bireylerin, toplumsal sınıfların ya da etnik-dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitlik, adalet

26 Kapitalizmi her şeyden önce tarihsel bir toplumsal sistem olarak gören ve dünyanın, 16. yüzyıldan beri uluslararası işbölümü ile karakterize edilen bir dünya sistemini yaşadığını savunan çalışmalar için bkz. (Wallerstein, 2002; Frank, 2003; Wallerstein, 2004).

27 Aslında, küreselleşme, dünyamıza yeni giren bir olgu değildir; beş-altı yüzyıllık birikimsel bir sürecin ürünüdür. "Bu sürecin başlangıcı olarak; düşünsel boyutta, on beşinci yüzyılın başlarında Batı'nın Ortaçağ'dan çıkışıyla birlikte birey ve insanlık düşüncesinin gelişmesi; coğrafi boyutta, on beşinci yüzyılın sonlarında Yeni Dünya'nın keşfi; maddi boyutta ise, on altıncı yüzyılda kapitalist dünya ekonomisinin kurulması alınabilir" (Özyurt, 2005, s.29, 30). 1800'lerin ortalarından 1920'lerin sonlarına kadar benzer bir küreselleşme süreci yaşanmıştır. Hatta, bugünün küreselleşmesinde sermayeye tanınan ancak emeğe tanınmayan serbesti bu ilk küreselleşme devresinde şartırcı bir biçimde mevcuttur. Bu dönemdeki göç hareketleri çok fazladır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ülkeler, savaş zamanları hariç, seyahat için pasaport talep etmemekteydiler. Söz konusu süreç, I. Dünya Savaşı, 1917 Sovyet Devrimi ve 1929 Büyük Bunalımı ile büyük darbe yemiştir ve Soğuk Savaş döneminde tamamen donmuştur (Tözüm, 2002, s.155). Ayrıca, henüz XIV. yüzyılın sonlarında uluslararası faaliyette bulunan 150 kadar İtalyan bankasının varlığı (Hirst ve Thompson, 2003, s.45), XVII. yüzyıla gelindiğinde dünyanın hemen her yerinde şubeleri bulunan Batılı büyük finans guruplarının dünyayı saran bir finansal ilişkiler ağını kurmuş olmaları, vergi toplama güç ve kapasiteleri son derece sınırlı olan birçok Avrupa ülkesinin bu finans kurumlarına borçlu oluşu sınır aşan finansal ilişkilerin çok da yeni olmadığını ortaya koyan örneklerdir.

28 Küreselleşme teriminin bilimsel literatürdeki kullanımı oldukça yenidir. 1960'larda McLuhan, iletişim alanındaki gelişmeleri değerlendirirken dünyanın "küresel bir köy"e dönüştüğünü söylemiştir; ancak 1980'lere kadar terim dağınık ve sürekli olmayan bir biçimde kullanılmış; gördüğü ilgi iletişim çalışmalarıyla sınırlı kalmıştır. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren küreselleşme terimine ilgi artmış, 1990'larda ise "moda bir deyim" haline gelmiştir (Özyurt, 2005, s.22).

29 Tarihsel olarak ulus-devleti yaratan unsurlar, kentlerde gelişen orta sınıfların ekonomik faaliyet alanlarının sınırlarının çizilmesi, ortak bir siyaset, kültür ve ticaret alanının ortaya çıkması ve milletin bütün bireylerini kapsayacak bir hukuk sisteminin yaratılmasıyla ortaya çıkmışlardır. Bir toplumsal kategori olarak ulusun ve ulus-devletin tarih sahnesine çıkışı, kapitalizmin gelişimi ile eş zamanlılık göstermektedir. Eğer ulusal toplumun ve ulusal devletin tarihsel kategoriler olduğu, yani tarihsel gelişmenin belli dönemlerinde ortaya çıktığı tezi doğru olarak kabul edilecek olursa - ki Marksist toplum biliminin temel öncüllerinden biri de budur; ulusu ve devleti geçici, belli bir tarihsel döneme özgü formasyonlar olarak ele alır; yapısalcı-işlevci akımın önde gelen temsilcilerinden biri olan Gellner de aynı bakış açısına sahiptir - bu kategorilerin tarihsel gelişiminin belli bir döneminde de ortadan kalkacağı sonucuna varılacaktır (Şaylan, 1995, s.137, 138). Karşıt görüşe göre ise; ulus-devlet, vatandaşlık nosyonlarının değişim ve dönüşüme uğratarak, ekonomik faaliyetler üzerindeki devlet kontrollerini azaltarak, devletlik özelliklerini zayıflatıyor gibi görünen süreçleri, kültürel küreselleşme, ekonomik ve politik enternasyonalleşme ve sosyal transnasyonalizm firtınalarını kısa zaman içinde savuşturacaktır (Donnan ve Wilson, 2002, s.263).

30 "Bir yandan ekonomik hayatta tüketim kalıplarının ve yaşam tarzlarının dünya ölçeğinde standartlaşması anlamında McDünyasını yaratan kültürel küreselleşme, öte yandan da geleneklerin yeniden canlanmasına, yerel kimliklerin ortaya çıkmasına ve özgünlük söyleminin yaygınlaşmasına elverişli bir platform oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, kültürel küreselleşme hem Batı modernliğin evrenselleşmesini, hem de alternatif modernitelerin ortaya çıkmasını gözlemleyebileceğimiz süreçtir - bunun Türkiye'deki en açık örneği de İslam'ın yükselişidir." (Özbudun ve Keyman, 2003, s.308).

ve güvenliğinin sağlanması; ekonomik yaşamı yürüten mübadeleleri ve hesapları kolaylaştırmak için para arzını ve para kurumlarını düzenlemek; makro-istikrarı sağlamak; gerekli hukuksal çerçeveyi yürürlükte tutmak; sosyal devlet kimliğini benimsediği ölçüde vatandaşlarının çalışma olanaklarını ve asgari refahını, eğitim-kültür ve sağlık düzeyinin yükselmesini güvence altına almak ulus-devletin küreselleşme sürecine kadar başlıca işlevleri olmuştur.

Ulus-devlet, kapitalizmin meta üretiminin gerektirdiği pazarın genişlemesi ve homojen bir üretim – tüketim ortamının yaratılması gereği olarak şekillenmiştir. Millet olgusu da, bu alt yapısal dinamiğin üst yapısal meşruluğunu sağlamak üzere oluşturulmuştur. Bu anlamda bir yapıstırıcı nitelik kazanan millet olgusu, devletle birlikte kapitalizmin evriminde ve gelişiminde de etkin bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte millet, sınıflararası denge kurma işlevi üstlenmiş, “aynı toprak üzerinde yaşayan içsel olarak bütünleşmiş bir topluluk” şeklindeki millet tanımlaması ile sınıflararası uzlaşmaz çelişkilerin varlığının göz ardı edilebilmesini sağlamış, bütüncül bir anlayış doğrultusunda sınıfsal mücadele ve kapitalizmin belli koşullarda uzlaşımını gerçekleştirmiştir.

Milliyetçilik ve ulusal kimlik, çok uzun bir süre kapitalist dönüşümün temel parametreleri arasında sayılmıştır. Kapitalizm ve kapitalist bütünleşik pazar için ulus-devlet ve ulusal kimlik olmazsa olmaz koşullar olarak kabul edilmiştir. Nitekim, tarıma dayalı feodal ekonomik ve toplumsal sistemin bireylerinin ulusal bilince, yurttaşlık hak ve görevlerine ulaştığı düşünülemez. O halde “*modern ve ulusal yurttaşlığın, batı kapitalizminin gelişmesine paralel bir tarihi vardır*” (Sarıbay, 1992, s.92). Ulus ve ulus-devlet oluşumu sürecinde tebadan yurttaş, yerelden ulusa, dinselikten laikliğe, feodal toplumdan kapitalist topluma doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır.

Kapitalizm çağında, beş yüz yıldır ülkeler arası mal ve sermaye hareketlerinin artışı sürükleyen, kâr güdüsüdür. O halde, küreselleşmenin itici gücü, yani onu sürükleyen de yine kâr güdüsü olacaktır. Bu güdü ile hareket eden şirketler, teknolojinin verdiği yeni imkânlardan yararlanarak ticaret ve yatırım faaliyetlerini genişletmeye ve yaymaya çalışmaktadırlar. Şirketlerin ticaret ve yatırımı azami serbesti içinde yapabilmesi için, ülkeler arasında sermaye ve mal hareketlerinin önündeki eskiden kalma tüm engellerin (kalkınmacı ve sosyal politikaların, iktisadi milliyet-

çilik eğilimlerinin) ortadan kalkması gerekir (Somel, 2002, s.200, 201). Bu şartlarda ulus-devletler, egemen sınırlarını aşan ekonomik, militar ve sosyal yapılara daha fazla bağlı hale gelmektedirler.

Kapitalist dünya düzeninin 1970’lerde karşı karşıya kaldığı son bunalım ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yeniden yapılanma süreci, neoliberal politikalar doğrultusunda yeni bir devlet çözümlemesini gündeme getirmiştir. Neoliberalizmin geliştirdiği bu yeni çözümlemenin temel kavramı, “*minimal devlet*”tir.³¹ Bu tanımlama, siyaset ile ekonomi arasında kesin bir ayrımın getirilmesini, yani farklı bir ifade ile ekonominin siyasetin dışına itilmesini öngörmektedir. Bunun nedeni, küresel sermayenin güçlü bir ulus-devlet istememesidir. “Bir zamanlar ulus-devletlerin yaratılmasında vazgeçilmez bir yapı malzemesi olan sermaye, şimdi ulus-devletleri zor durumda bırakarak yıkılışını hazırlamaktadır” (Latouche, 1993, s.114). Küreselleşme sürecinde ulus-devletin iktidar alanı sürekli daralırken; onun yerine uluslararası sermayenin egemenliği yoğunluk ve genişlik kazanmaktadır.

Küreselleşme kuramcılarına göre, teknoloji ve iletişimdeki ilerlemeler farklı nüfuslar arasındaki temasları o kadar yoğunlaştırmıştır ki; zaman ve mekânı, yerellik algısını dönüştürerek, insan topluluklarını birbirine yaklaştırmıştır (Hutchinson, 2008, s.80). Bu düşünürlere göre, Anderson’un bahsettiği “*matbaa kapitalizmi*” nasıl ulusları yarattıysa, “*elektronik kapitalizm*” de günümüzde ulus-ötesi oluşumları doğuracak; ulusal inşaya ön ayak olmuş iletişimsel süreçlerin aynısı, yarın ulus-devletin yok oluşuna yol açacaktır (Dieckhoff ve Jaffrelot, 2010b, s.337).

31 II. Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında, sosyal devlet temelli Keynezyen politikaları eleştiren Frederick Hayek ve Milton Friedman tarafından gündeme getirilen ve yetmişli yılların ortalarında yaşanan ekonomik krize kadar pek itibar edilmeyen neoliberalizme göre; güçlü ve ekonomik alanda söz sahibi olan bir devlet, özgürlükler açısından en büyük tehditir. Bu nedenle de neoliberal ideolojinin temel siyasal prensibi, iktidar gücünün dağıtıldığı küçük bir devlet düşüncesidir. Toplumsal politika ve hizmetlerde devlet tek yetkili kurum olmaktan çıkmış; toplumsal yaşamın her alanında kamu kesiminin yanı sıra, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da yer alması amaçlanmıştır.

Neoliberalizme dayalı ekonomik ve siyasal politikaların, küreselleşmenin derinleşerek hız kazanmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Neoliberalizmin bir ideoloji olarak serbest piyasa anlayışını meşrulaştıran, sınırlı ve küçük devleti savunan konumu, yetmişli yıllarda ekonomide başlayan kapsamlı dönüşümün gerektirdiği ideolojik altyapıyı doldurmuştur.

Tepki: Yükselen Alt-Kimlikler Karşı Tepki: Yükselen Milliyetçilik

Küreselleşme ile ulus devlet arasında bir gerilim olduğu açıktır. Günümüzde ulus devletler artık bir takım işlevlerini kaybetmektedir; buna karşılık ise özellikle de küresel düzeyde bir takım yeni işlevler üstlenmektedir. Bir anlamda küreselleşme süreci ulus devleti kendi çıkarları doğrultusunda dönüşüme uğratarak yeni işlevler yüklemektedir. Öngörüler/gelecek tahminleri ulusun ve ulus devletin ortadan kalkacağı yönünde gelişmektedir, buna karşılık bir ideoloji olarak ulusçuluğun (milliyetçiliğin) giderek güçlendiği gözlemlenebilmektedir.

Küreselleşme, toplumsal ve özellikle de ekonomik alanda ulus-devleti adeta işlevsizleştirmektedir. Bu süreçte ulus-devletin işlevleri azaldıkça, farklı toplumsal kesimleri bir arada tutan yapıştırıcı işlevi de azalmaktadır. Yoksullaşma ve marjinalleşme karşısında artan dayanışma ihtiyacı, alt-kimlikleri ön plana çıkarmaktadır. Ulusal pazarın yerini uluslararası pazara bıraktığı bir ortamda, ulus-devlet vatandaşlarının refahını sağlayacak temel işlevlerini yerine getiremediği; tam aksine uluslararası sermayenin çıkarına, onun işlerini yerine getiren bir 'büro'ya dönüştüğü ölçüde; toplum içindeki farklı etnik-dinsel kimlikler için artık bu devlete bağlı olmanın da bir nedeni kalmamaktadır. Etnik kimlik, radikalleşerek etnik milliyetçiliğe sarkıp politik argümanlar geliştirerek bölgesel ve ulusal düzeyde büyük kaoslara yol açmaktadır. Bu noktada Kurubaş, milliyetçiliğin "*çelişkili çifte karakterine*" ve işlevine dikkat çekmektedir. Milliyetçilik bir yandan kurulu ulus-devletin ideolojisi olarak birleştirici bir işlev üstlenirken, öte yandan ulus-devlet kurmak isteyen etnik grupların ideolojisi olarak *parçalayıcı* bir işlev görmektedir (Kurubaş, 2008, s.24). Günümüzde, hem merkez hem de çevredeki birçok toplumda dinsel ve etnik alt-kimlikler, kimi zaman dağılma veya ayrılma ile sonuçlanan huzursuzluk ve iç çatışmalara neden olmaktadır.³²

Bu noktada, postmodernizmin farklılıkları ve "*öteki*"ni yücelten tutumunun, küreselleşme üzerin-

32 Örneğin; Yugoslavya, SSCB ve Çekoslovakya'daki huzursuzluklar dağılma ile sonuçlanmıştır. İtalya, İspanya, Belçika ve Türkiye ise etnik-dinsel alt-kimliklerin ayrılma talepleri ile mücadele etmektedir. Kuzey İrlanda'da Katolik-Protestan çatışması, İspanya'da BASK'ların, Fransa'da Korsikalılar'ın, Belçika'da Flamanlar'ın, Türkiye'de ise Kürtler'in sisteme başkaldırısı bu durumun en güncel örnekleridir.

127 ülkede yapılan araştırmalara göre azınlıkların % 75'i politikleşmektedir. 233 etnik grup risk içinde yaşamaktadır. Bu grupların % 12'si çatışma, isyan, protesto ve siyasal örgütlenme içinde bulunmaktadır (Aktaran; Yıldırım, 2006, s.194).

rindeki etkisine değinmek gerekmektedir. Bütüncül yaklaşımlara karşı olan postmodernizm, çoğulculuğu ve farklılığı önemli bir değer olarak ortaya koymaktadır. Postmodernitenin farklılıkları tektipleştirmeyi reddeden tutumu, modernitenin savunduğu homojenliğin önemli sonucu olan "ulus" esaslı toplumsal yapılanma biçimini tehdit eder boyuttur. Bu yapıyla, küreselleşme söylemlerin düşünsel altyapısını oluşturan postmodernizm, ulus fikri karşısında, etnik topluluklara, çoğulcu yapılarla ve ulus-üstü kimliklere sıcak bakmaktadır.

Küreselleşmeyle beraber ulusal kimliğin zayıflaması, bu toplumsal kimliğin dağılması anlamına gelmektedir. Postmodernliğin kültürel dünyasında çoğullaşan kimlikler karşısında ulusal kimliklerin geleneksel yapılandırıcı ve birleştirici güçleri tükenmektedir. Ulusal kimlikler geçmişteki bütünleştirici anlama artık sahip değildir. Nihayetinde kimlik, değişen yeni postmodern toplum koşullarında yeniden inşa olmakta, oluşmakta ve icat edilmektedir (Hall, 1998, s.63-69). Yeni küresel kamusal alan içinde ortaya çıkan yeni kimlikler, en yaygın biçimleriyle kadın, din, çevre, insan hakları ve etnisite etrafında oluşmaktadır.

Alt-kimliklerin yükselişine bir karşı tepki olarak karşımıza çıkan olgu ise, yükselen milliyetçilikler, yabancı düşmanlığı ve ırkçılıktır.³³ Batı'daki birçok ülkede

33 Örneğin Fransa'da Cumhurbaşkanı Sarkozy, Fransa'nın geleneksel değerlerinin altın çizilmesi hedefiyle, ulusal kimlik üzerine büyük bir tartışma başlatmıştır (Radikal, 27.10.2009). Bu tartışma sol eğilimli siyasetçiler ve aydınlarca, tartışmanın ırkçı söylemin özgülce ifade edildiği bir mecraya dönüşmesi ve göçmen kökenli Fransızlar'ı ülkelerine yabancılaştırması nedeniyle kaygı ile karşılanmaktadır. Böyle bir tartışma, Fransa'daki azınlıkları ya da göçmen kökenli vatandaşları "ötekileştirmekte" ve Fransa toprakları üzerindeki varlıklarının meşruiyetini tartışmaya açmaktadır (EurActiv, 23.12.2009).

Avrupa Birliği üyesi Slovakya'da ise 1 Eylül 2009'dan itibaren yürürlüğe giren yasayla, kamusal alanda ve kamu hizmetlerinde Slovakça dışında dil kullanılmasına büyük kısıtlamalar getirilmekte ve azınlık dillerinin konuşulması yasaklanmaktadır (EurActiv, 02.09.2009). Çekoslovakya'nın bölünmesiyle 1993'te bağımsızlığını kazanıp 2004'te AB üyesi olan Slovakya'da yaşanan "milliyetçi reform", sadece zorunlu Slovak dili uygulaması ile sınırlı kalmamıştır. Slovak dilini zorunlu kılan yasanın ardından ilkökul, ortaokul ve hatta üniversitelerde her hafta öğretime milli marş okuyarak başlanması kararlaştırılmıştır. Yeni yasaya göre; her sınıfta bayrak, milli marşın sözleri, anayasanın önsözü bulunacak ve 'vatansız eğitim' müfredatın bir parçası haline gelecektir. Devlet televizyonu, hükümet, milli ve bölgesel parlamentolar her toplantıdan önce milli marş çalacak; yeni göreve alınan devlet memurları devlete bağlılık yemini edecektir. 15 yaşındakilerin ilk kez kimlik kartı aldıklarında devlete bağlılık yemini etmeleri maddesi ise, son dakikada yasadan çıkarılmıştır (Radikal, 05.03.2010).

yaşanan toplumsal ve ekonomik değişim, farklı kültürden topluluklara karşı kuşku ile bakmayı, ve hatta daha da öteye giderek yabancı düşmanlığı ve ırkçılığı, yeniden gündeme getirmiştir. İtalya ve Avusturyada sağ partilerin yükselişi ve iktidara gelmesi, Almanya ve Belçika'da yabancılara karşı katliamların yaşanması, ABD'de ise zenciler ve çekik gözlülerin yanı sıra Müslümanlara yönelik tepkilerin yükselmesi son derece çarpıcıdır. Bu bağlamda, klasik ulus milliyetçiliği ve etnik milliyetçilik karşılıklı bir etkileşim içinde birbirlerini tetikleyerek çeşitli sorunlara yol açmaktadır.

Ulus-devlet bir yandan bireyleri geleneksel cemaat bağlarından koparmayı amaçlarken; diğer yandan da ulusun tanımında 'geleneksel' bir kimliğe atıfta bulunmaktadır. Ulus-devletin ortaya çıktığı ilk günden beri var olan bu temel gerilim, son yıllarda ulusal sınırları zayıflatan ve geçirgenleştiren 'küreselleşme' yönündeki eğilimlerle giderek daha da derinleşmektedir. Bir yandan daha önceden var olup da bu zamana dek bastırılmış azınlık kimliklerinin yeniden ortaya çıkması; öte yandan ulus-ötesi kitlesel göçler, bugüne kadar bütünlüklü oldukları öne sürülen ulusal topluluklar içinde farklı kültürel kimliklere sahip çok sayıda alt cemaatin oluşmasına yol açmıştır (Gülalp, 2007, s.12). "Her tür farklılık ve çeşitliliği içeren merkezî ulus-devletlerin güçlü kültürel kurumlarca üretilen ve korunan kültürleri ve ulusal kimlikleriyle birlikte zayıflamasının, daha küçük milliyetçiliklere eşi görülmemiş bir fırsat sunduğu aşikârdır." (Hall, 1993, s.55).

Kültürel küreselleşmenin³⁴ "bir tüketim kültürü" yaratarak, toplumları homojenize etme etkisinin dışında ve ona tamamen ters olan ikinci etkisi, mikro-milliyetçilik akımlarını ve yerel kültürleri güçlendirme

34 Kültürlerarası etkileşim, küreselleşme ile birlikte kaçınılmaz boyutlara ulaşmıştır. Tüm dünyayı aynı yaşam biçimini paylaşan, aynı beklentilere sahip olan ve aynı tüketim kalıpları sergileyen "tek bir pazar" haline getiren kültürel küreselleşme, sermayenin küreselleşmesinin sonuçlarından biridir. Kültürlerarası etkileşim, bir kültürün -Anglo-Amerikan kültürünün- dünyanın birçok bölgesini etki altına alması şeklinde tek yönlü olarak cereyan etmektedir. Kitle iletişim araçlarının ulusal sınır tanımayan (Hall, 1998, s.47) karşı konulamaz gücü, bu süreçte farklılıkları ortadan kaldırmakta ve toplumları homojenize etmekte etkin bir rol üstlenmektedir. Merkez ülkeler, medya tekelleri ile tüm dünyayı tek bir kalıba sokma pahasına, bir örnek tüketim kültürü oluşturmaktadırlar. Küresel tüketim kültürü; giyim-kuşam, beslenme tarzı, davranış kalıpları, eğlenme biçimlerini birbirine benzeştirerek, "toplumun McDonalddlaştırılması"na hizmet etmektedir.

sidir. O halde küreselleşme süreci hem kültürel homojenleşme, hem de kültürel farklılaşma süreçlerini içermektedir. Appaduari'nin de belirttiği gibi, günümüz küresel karşılıklı ilişkiler içinde temel sorunlardan biri "kültürel homojenlik ile kültürel heterojenlik arasındaki gerilim"dir (Appaduari, 1990, s.295). Toplumların türdeşleşmesi, paradoksal bir biçimde yerelleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Türdeşleşmeye duyulan tepkinin etkisiyle, birçok toplumda batılı kültürel kodların reddedilişi ve batı tarzı hayata direniş neticesinde, yerel kültürel değerlere daha sıkı sarılma eğilimi giderek güçlenmektedir. Günümüzde milliyetçi ve dini değerlerdeki yükselişin başlıca sebebi olarak, türdeşleştirici kültürel baskılar gösterilmektedir. Özellikle Amerikan hegemonyasının, din ya da milliyetçiliğe militan bir tutumla sığınmayı artırdığı söylenebilir (Berger, 2003, s.10, 18).

Günümüzde ulus-devlet ve milli kimlik farklılıkları erozyona uğramaya başlamıştır; ancak ulus-devletlerin birdenbire tarih sahnesinden silineceğini zannetmek büyük bir yanılğı olur. "Küreselleşmeyle birlikte ulus devletler çağı geriledikçe, ulusal kimliğin saldırgan ırkçılık tarafından yönlendirilen çok savunmacı ve çok tehlikeli bir biçimine dönüşmektedir" (Hall, 1998, s.47). Kültürel anlamda küreselleşme (*globalization*) ile yerelleşme (*localization*) arasında ciddi bir çekişme olduğu bir gerçektir. Küreselleşme, bir taraftan birçok kurulu topluluğun dağılmasına ve yok olmasına neden olurken; diğer taraftan yerel bağlılıkların ve kimliklerin güçlenmesine yol açmıştır. Ayrıllıkçı etnik hareketler, köktendinci hareketler ya da aşırı sağın yeni hareketleri, küreselleşmeye karşı bir tepki ve yerele dönüş olarak yorumlanabilir.

O halde, siyasal-sosyal hayatı dönüştürücü etkisi ile milliyetçiliği bitireceği beklentisi yaratan küreselleşme, tam aksine, hem milliyetçiliğin homojenleştirici yapısını çözerek mikro-milliyetçilere yol açmakta, hem de bütünlüğün kaybından kaygı duyan milletin milliyetçi karşıtlığını arttırmaktadır. Küreselleşmenin ulusal düşünce, değer ve kurumlar üzerinde yarattığı değişim, milliyetçiliğin küreselleşme karşıtı bir tutuma yönelmesine yol açmaktadır. Özellikle klasik modern milliyetçilik, liberal ve demokratik içeriklerini kaybederek; dar, katı, tepkici ve komplocu teorilerden beslenen bir niteliğe bürünmektedir. Küresel politik güçlerin manipülasyon tutumlarını öne sürerek siyaset üreten milliyetçi hareketler (radikal milliyetçilik) "işgal ve kurtuluş" söylemini yeniden inşa etmektedir. Tarih yeniden, hem de daha seküler ve katı milliyetçilik tonlarıyla yazılmaktadır.

Değişimin hızının ve etkilerinin inanılmaz boyutlara vardığı günümüzde, bu süreci yaşayan bireyler için gelecek birçok açıdan büyük belirsizlik ve güvensizlikler içermektedir. İnsanları güvensizlik ve ümitsizliğe iten, korku ve risk yaratan gelişmelerin başında; ulusal ve evrensel düzeyde ekonomik adaletsizliğin (gelir dağılımında dengesizliğin) giderek artması, geniş kapsamlı ekonomik krizlerin görülmesi, hizmet sektörünün ön plana geçişine paralel olarak çoğu iş alanının ve mesleğin geleceğini görememesi, sosyal devlet anlayışının terk edilmesi, kültürel anlamda millî kimlik ve değerler aşınırken insanların belirsizlik ve güvensizliği yenmek için buralara sığınmaya çalışmalarının yol açtığı kimlik sorunları gösterilebilir (Koray, 2004). Değişimin hızı ve belirsizliği nedeniyle artan güvensizlik algılamasının, (otorite, aile, din ve ulus gibi) toplumsal değer ve kurumlara daha sıkı sarılma eğilimi ile birlikte muhafazakârlığın yükselişine katkıda bulunduğu söylenebilir. Milliyetçilik, toplumsal ve ekonomik nedenler yanında, bireylerin iç dünyalarının toplumsal yapı karşısındaki beklentilerine bir cevap olma potansiyeli taşımaktadır. Hızla değişen toplumsal yapı karşısında bireyin yalnızlaşması ve güçlü bir “sığınak” araması, bu ihtiyaca cevap verebilecek olan milliyetçi ideolojinin güçlenerek yayılmasının yolunu açmıştır.

Milliyetçiliğin doğuşuna sahne olan 18. yüzyıl, Batı Avrupa’da dinsel düşünce çağının kapandığı, seküler/dünyevi düşünce tarzının benimsendiği bir çağdır. Bu döneme kadar, dinsel düşüncenin içinde barındırdığı kaderci anlayış, insanların bu dünyada çektiği sıkıntılar karşısında, öteki dünyada bu sıkıntıların sona ereceği müjdesini vererek onlar için bir bakıma yatıştırıcı olmaktaydı. Bu düşüncenin ortadan kalkması ya da zayıflaması insan bilincinde bir boşluk yaratmış, ekonomik ve doğuştan gelen eşitsizlikler ile her alanda yaşanan sömür karşısında birey, gelecek umudu için sığınacağı yeni bir güç keşfetmiştir. Bir Alman, İtalyan ya da Türk olmanın gücünü keşfeden birey, dinsel anlayışın aşınması ile bilincinde açılan bu boşluğu milliyetçilik ile doldurmuştur (Uzun, 2003, s.146).

Günümüzde, “biz” olan grupları, kendilerine yabancı ve tehditkar “onlar”a karşı etnik/dilsel bir kimlik taşınmaya götüren duyguların gücü yadsınamaz. Bu duygular, yabancı düşmanlığının dünyada en yaygın kitle ideolojisi haline geldiği yirminci yüzyıl sonunda

özellikle çok güçlüdür.³⁵ İster hayali ister gerçek tehditlere karşı, savunma tepkilerini körükleyen şey, yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinin karakteristiği olan aşırı hızlı, temel ve eşine rastlanmadık sosyo-ekonomik dönüşümler ile milletlerarası nüfus hareketlerinin çalışmasıdır (Hobsbawm, 2006, s. 202, 203).

Özellikle çağımızdaki aidiyet açlığı ve kimlik politikasında ifade edilen keder ve yönsüzlük, insanları yeni arayışlara yönlendirmektedir. Günümüzde daha geniş ve daha güçlü aidiyetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum ‘öteki’ne duyulan korku ve öfkeden kaynaklanmaktadır. Çünkü ‘öteki’ çok yakında yaşamaktadır; söz konusu yakınlık ise kitle iletişimindeki gelişmelerden ve uluslararası göçlerden kaynaklanmaktadır. Söz konusu göçler, kentlere kozmopolit bir yapı kazandırmış ve bu kozmopolit yapı kimlikler arasındaki sürtüşmeyi arttırmıştır.

Etnik ve komünal grupların, eski ya da yeni sanayi ülkelerine göç etmeleri farklı sorunlar yaratmaktadır. Buralara göç edenler, güvensizlik ve nostalji duygusundan, karşılıklı yardım uğruna, kendileri gibi insanlara dışarıda gösterilen düşmanlığa tepkiden ve özellikle mümkün olduğu yerlerde güçlü bir örgütleyici niteliği olan seçim politikası aracılığıyla “memleketlileri” ya da “hemşerileri”nin olduğu gruplara yakınlaşmaktadır. Bu tür etnik kimlik hareketleri, sık sık zayıflık ve korkudan kaynaklanan tepkiler, modern dünya devletlerini kendilerinden uzak tutmaya yönelik barikatlar dikme girişimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında ise, eskiden daha türdeş olan kültürlerin göç, konuk işçiler ve mülteci dalgaları nedeniyle karışmasının, yerli halk ve kültürlerin güçlü etnik tepkilerde bulunmalarına da yol açabildiği görülmektedir.

Göçmenlere yönelik savaş “Atlantik’in bir tarafında (ABD’de) ırksal, öbür tarafında (Avrupa’da) ise dinsel” bir nitelik kazanmaktadır (Özyurt, 2005, s.218).

35 Ulus üstü yapıların çoğalmasına bağlı olarak ulus-devletin kaybolan klasik statüsü karşısında, geleneksel vatandaşların geleneksel iktidar tarzlarının erimesi sonucu Habermas’ın bahsettiği “vatan cepheleleri” ortaya çıkmaktadır. Vatan cephesi söylemi demokrasiyle, eşitlikle ve evrensellelikle çatışan bir milliyetçiliği beslemektedir. Yabancılar karşı korku, vatan topraklarına giren her veriyi tehdit olarak algılamak, yabancı işgücü ve yabancı sermayeye karşı çıkma, anti-Amerikancılık gibi olgular bu milliyetçiliğin yeni değerleri olmaya başlamaktadır.

İslam'ın camiler, başörtüleri ve çarşaf lar ile giderek artan görünürlülüğü, batı Avrupa toplumlarındaki bazı gruplarda endişe ve hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Bununla birlikte 11 Eylül terör saldırıları sonrasında, Müslümanların terörist olarak algılanması nedeniyle, Amerika'da da Müslümanlara karşı hoşgörüsüzlük ve ayrımcı politikalar son derece artmıştır.³⁶ Avrupada birçok ülkede, yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi negatif milliyetçilik unsurlarını içinde barındıran aşırı sağ partilerin milliyetçi sloganlarında, ülkelerinde yaşanan birçok olumsuzluktan göçmenleri sorumlu tuttıkları ve özellikle de Müslüman göçmenleri Avrupa'nın günah keçisi yaptıkları görülmektedir.³⁷

36 11 Eylül saldırıları, Amerikalılarda çok büyük bir toplumsal travmaya neden olmuştur. Saldırılar iki yönlü psiko-sosyal bir gelişmeye neden olmuştur: Bir yandan, ABD vatandaşları olağanüstü derecede korkmuş, ürkmüş, onurları zedelenmiştir; öte yandan, bu korku ve endişe oranında (bütün büyük felaketlerde olduğu gibi) bir birine kenetlenmiş adeta ilk defa bu oranda ABD milliyetçiliği tetiklenmiştir. Hatta bu saldırı, sıkıntı, saldırganlık ve nefret güdülerini tetiklemiş, bu duygular bir anda yön değiştirerek dış gruplara –özellikle Müslümanlara– karşı ön yargılı ayırımı, yeni ve farklı bir ırkçılığa yol açmıştır. Camilere saldırılar düzenlenmesi, Müslümanların tecrit edilmesi, Ortadoğu kökenlilerin vize başvurularının ek incelemeye tabi tutulması, Ortadoğu kökenlilerin uçaklardan indirilmesi, bu sosyal tutum ve davranışların örnekleri olarak sayılabilir (Özer, 2007, s.19).

Güvenlik gerekçesi ile Müslümanlara yönelik ayrımcı uygulamalarına bir yenisini daha ekleyen ABD, 4 Ocak 2010 yılı itibariyle biri hariç hepsi Müslüman 14 ülkeden gelen yolculara 'potansiyel terörist muamelesi' yapan bir güvenlik uygulaması başlatmıştır. Selefî Bush'u anımsatan önlemlere yönelen ABD Başkanı Barack Obama yönetimi, 14 ülkeyi 'terörü destekleyen ülkeler' ve 'ilgili diğer ülkeler' diye listelemiştir. Bu nedenle de Nijerya, Yemen, Somali, Pakistan, Suudi Arabistan, Suriye, İran, Irak, Afganistan, Sudan, Lübnan, Libya, Cezayir ve Küba'dan doğrudan-dolaylı gelenler tam vücut taraması ve kapsamlı bagaj aramasına tabi tutulacaktır. Yolcuların giysi ve çamaşırlarının altından bedenlerinin görülmesiyle silah varsa saptanan tam vücut taraması, insan hakları ihlaline yol açmakla ve insan haklarına aykırı olmakla eleştirilmektedir (Radikal, 05.01.2010).

37 Eurobarometre'nin 2000 yılında gerçekleştirdiği "Avrupa Birliği'nde Azınlık Gruplarına Karşı Tutumlar (Attitudes Towards Minority Groups in the European Union)" araştırması, Avrupadaki Müslüman göçmenlere karşı olan tavır ve tutumu çok net bir biçimde ortaya koymaktadır. Araştırmada yöneltilen sorulardan biri "Avrupa Birliği'nde çalışmak isteyen Müslümanların kabul edilip edilmemesi"ne ilişkindir. Avrupalıların sadece % 17'si Müslümanların herhangi bir sınırlama olmaksızın kabul edilmesi yönünde görüş bildirirken, % 58'i ise Müslümanların ancak sınırlamalar ile kabul edilebileceğini düşünmektedir. Müslümanların hiç kabul edilmemesini düşünenlerin oranı ise % 18'dir (Eurobarometer, 2000, s.30).

Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı (European Union Agency for Fundamental Rights)'nın 2008 yılında, 27 Avrupa Birliği üyesi ülkede yaptığı "AB Azınlıkları ve Ayrımcılık" araştırmasında ırkçılık, ayrımcılık, kökleşmiş dezavantajlar, ırkçı şiddet ve saldırıların Avrupadaki birçok kişi için hayatın bir gerçeği olmaya devam ettiği kaydedilmiştir (EU-MIDIS, 2009).

Küreselleşmenin, dünya ekonomisini birleştirmede gösterdiği başarıyı, farklı toplulukları homojenleştirmede, yani tektipleştirmede de yakaladığını söylemek pek de mümkün değildir (Noi, 2007, s.77). Postmodern küresel çağda, yapılan araştırmalar ve seçim sonuçları göz önüne alındığında, dünyanın birçok yerinde milliyetçiliğin ve milliyetçiliğe verilen desteğin yükselen bir eğilim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu yeni milliyetçiliğin, ya da milliyetçiliğin aşırı şekli olarak tanımlanan yeni-ırkçılığın, tikselci ve farklılıkçı politikaların bir ürünü olduğu ileri sürülebilir. Çünkü günümüzde farklılıklar daha görünür ve daha arzulanır bir hal almakta; ancak bu farklılıklar, toplum içerisinde "öteki"lerin inşasına ve sonrasında, farklı olan bu "öteki"lerin dışlanmasına –farklılıkların ötekileştirilmesine– neden olmaktadır (Sönmez-Selçuk, 2011, s.322).

Böylece, milliyetçilik 20. yüzyılda etnisitenin ortak soy düşüncesinde yoğunlaşırken, 21. yüzyıla birlikte özellikle 'öteki'nin vurgulandığı bir kimlik düşüncesine kaymıştır. Doğu – Batı karşılaşmasında 'öteki', din ekseninde konumlanmaya başlamıştır. Batı medeniyetini Hıristiyanlık, Doğu medeniyetini ise İslam, Budizm ve Hinduizm oluşturmaktadır. Ancak, Batı karşısında en geniş grubu Müslümanlar oluşturmaktadır. Böylece, Batı (Hıristiyanlık) ile Doğu'nun (İslam) karşı karşıya gelmesi pratiği ile karşılaşmıştır. Günümüzde, İslam küresel düzeyde bir milliyetçilik anlayışının aracı olma yolundadır. 'Batı karşısında İslam' düşüncesi, hem Batı devletlerinde hem de Müslüman devletlerde güncel bir düşünce haline gelmektedir. Ancak, İslam bir inanç sistemi, itikat ya da iman olmanın ötesine geçerek cemaat anlayışını öne çıkarmakta, bütünleştirici ve mobilize edici bir unsur olarak işlevsellik kazanıp sembolik bir sosyal kimlik aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Altuntaş, 2004/05, s.183). İslam ülkelerinde, Batı karşısında tepkisel olarak doğan milliyetçilik bağlamında artan terör kullanımı bir İslam korkusu yaratmakta; buna karşılık Batıda da milliyetçilik tepkisel olarak artmaktadır.

"Millet ile milliyetçiliğin çağrısı evrenseldir" diyen Smith'e göre: "İster övülsün, ister yerilsin, millet, aşılmakta olduğuna dair hiçbir emare göstermemektedir, ve milliyetçilik popüler tahrip gücünden ve öneminden bir şey kaybedecek gibi görünmüyor." (Smith, 2004, s.260). Ulusun yerine bir meşruiyet temelini belirmemesi; vatandaşlığın, siyasal katılmanın ve vergilendirmenin mekânının hala ulus-devlet olması; –ABD ve Avrupa da dâhil olmak üzere– dünya genelinde milliyetçiliğin yükselişi ve milliyetçi tutumların birçok ülkenin dış politikasına yansımaya başlaması, bu öngörüğü desteklemektedir. Her ne kadar ulus-devletin, eski işlevlerinin bir kısmını kaybettiği

ve eski gücünün aşındığına dair yoğun tartışmalar ve bazı emareler bulunsa da; ulus-devlet günümüzde, uluslararası olarak tanınmış tek siyasal birlik yapısı olmaya devam etmektedir. Daha uzun vadeli bir tarihsel bakış açısı ile bakan Hutchinson, ticaret ve iletişimin küreselleşmesinin aslında milliyetçilikleri teşvik ettiğini ve millet oluşumuna katkıda bulunduğunu belirterek, “küreselleşmenin etnik kimlik ve millet oluşumunu aşındırmaktansa canlandıracağı” iddia etmektedir (Hutchinson, 2008, s.78). Schnapper’in ifadesi ile “ulus, kolektif kimliğin ve tarihi sürekliliğin ayrıcalıklı mekânlardan biri olmayı sürdürüyor.” (Schnapper, 1995, s.198). “Modern çağda, doğal toplulukları parçalayan, ezen ve yapay kurallar dayatan, kapitalizmdir. Kapitalist devletlerin, bunun peşinden yurtseverlikle ilgili duyguları kendi formlarında ve çıkarlarında harekete geçirmede başarılı olmaları, acı bir ironidir.” (Hall, 1993, s.56).

Sonuç Yerine

20. yüzyıl sonunda, küreselleşme ve artan yerel hareketler geriliminde ulus devlet ile birlikte milliyetçiliğin de sonunun geldiği söylemi sıkça tekrarlanarak dile getirilmiştir. Ancak milliyetçilik, kapitalizmin yaşadığı yeni süreçler, küreselleşme, medya ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte farklı boyutlar kazanıp varlığını sürdürmektedir. Artık, sınırları belli bir ulus devleti temel alan milliyetçilik –demokrasi, çok kültürlülük, yönetim gibi– düşünsel gelişmelerin etkisi altında siyasal boyutta önemli değişimler yaşamaktadır.

Ulus olmanın/oluşturmanın bilinci şeklinde ifade edilebilen milliyetçilik, dünya toplumlarının ulus-öncesi toplumsal oluşumlardan, ulus olma aşamasına varma sürecinin hem bir ürünü, hem de ideolojik aracıdır. Toplumlar uluslaştıktan sonra, zaman içinde yeni özellikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlardır. Uluslar ve ulusal devletler, hala bireylerin birer toplumsal varlık haline geldikleri (toplumsallaştıkları) ana siyasal/kültürel yapılar olma özelliğini sürdürmektedir. Bu bağlamda milliyetçilik de hem ideolojik, hem de duygusal alanda etkinliğini devam ettirmektedir.

Tarih sahnesinde var olmaya başladığı andan itibaren günümüze kadar geçen süreçte, modern devletin temel söylemi, hukuksal düzenlemelerle sınıf çatışmalarını en aza indirmeye çalışmak ve bütün yurttaşların siyasal süreçlere katılımını sağlamak olmuştur. Bu söylem doğrultusunda devlet, bütün sınıfları milliyetçilik ideolojisiyle birleştirme amacını gütmektedir. Evrensel ve eşit yurttaşlık hakları ise, devletin sürekliliğini sağlamakta olan kapitalist ilişkilerin milliyetçi ideoloji ile meşrulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Toplumsal güçlerin, devletin güç kullanma tekeli ni ayrımsız uyguladığına ve laik yasalar aracılığıyla kamu yararının ve ulusal çıkarların korunduğuna duydukları inanç, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin yine milliyetçilikle meşrulaştırılarak sürdürülmesini sağlamaktadır. Herkese eşit olarak uygulanan kuralların varlığı, ulusal birlik, toprak bütünlüğü ve devletin yönetsel gücüne aidiyetiyle belirlenen (dösel, dinsel ve eğitsel birliğin gelişimi ve ortak tarih bilincinin yaratılması ile güçlenen) ulusal kimlik düşüncesini geliştirmiştir. Böylece, tarihsel gelişim sürecinde ve günümüzde, milliyetçi ideoloji ile belirlenen *ulusal kimlik* ve *ulusal egemenlik*, devletin yaptırım gücü altında kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan ve eşit yasalarla toplumda devletin meşruluğu anlayışını yerleştiren modern devletin en önemli iki temel unsurunu oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf çatışmaları var olduğu sürece de, bu gerçeklik değişime uğrayacak gibi görünmemektedir; yani ister övülsün ister yerilsin, milliyetçilik öneminden bir şey kaybetmeyecek ve kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesinde meşrulaştırıcı işlevini yerine getirmeye devam edecektir.

Millet, aşılmakta olduğuna dair hiçbir emare göstermemektedir. Aşağılanmış halklar için bir gurur kaynağı, eşitlikçi bir motif ve demokrasi ile uygarlığa katılmanın ya da kavuşmanın kabul edilmiş tarzı olan milliyetçilik, popüler tahrip gücünden ve öneminden bir şey kaybedecek gibi görünmemektedir.

Kaynakça

- Altuntaş, N. (2004/05).** “Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik”. *Doğu-Batı* 30: 173-190.
- Anderson, B. (2009).** *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: MetisYayınları.
- Appaduari, A. (1990).** “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”. *Global Culture*. (Ed.) Mike Featherstone. London: Sage Publications, 295-310.
- Balibar, E. (2000).** “İrkçilik ve Milliyetçilik”. *İrk Ulus Sınıf – Belirsiz Kimlikler*. E. Balibar – I. Wallerstein. içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 50-87.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2000).** *İrk Ulus Sınıf – Belirsiz Kimlikler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Belek, İ. (1999).** “Postkapitalist” *Paradigmalar*. İstanbul: Sorun Yayınları.

- Belek, İ. (2004).** *Esnek Üretim Derin Sömürü*. İstanbul: NK Yayınları.
- Berger, P. L. (2003).** “Küreselleşmenin Kültürel Dinamikleri”. *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme*. (Der.) Peter L. Berger ve Samuel P. Huntington. içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 9-26.
- Boztemur, R. (2006).** “Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”, *Doğu-Batı* 38: 161-179.
- Dieckhoff, A. ve Jaffrelot, C. (2010).** “Giriş”. *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar*. (Haz.) Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot. içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 9-19.
- Dieckhoff, A. ve Jaffrelot, C. (2010b).** “Küreselleşen ve Bölgeselleşen Dünyada milliyetçiliğin Direnişi”. *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar*. (Haz.) Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot. içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 335-356.
- Donnan, H. ve Wilson, T. M. (2002).** *Sınırlar – Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Erdoğan, İ. (1995).** *Dünyanın Çarpık Düzeni – Uluslararası İletişim*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- EU-MIDIS (2009).** “European Union Minorities and Discrimination Survey”. European Union Agency for Fundamental Rights.
- EurActiv. (23.12.2009).** “Fransâda ‘ulusal kimlik’ tartışması başlatan Sarkozye aydınlardan ırkçılık tepkisi”.
- EurActiv (02.09.2009).** “Avrupanın orta yerinde dil yaşı Slovakya- Macaristan arasında krize neden oldu”.
- Eurobarometer (2000).** “Attitudes Towards Minority Groups in the European Union”. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia.
- Frank, A. G. (2003).** *Dünya Sistemi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Geertz, C. (1994).** “Primordial and Civic Ties”. *Nationalism*. (Ed.) A. Smith - J. Hutchinson, Oxford: Oxford University Press, 29-34.
- Gellner, E. (2007).** *Milliyetçiliğe Bakmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gönlübol, M. (2000).** *Uluslararası Politika (İlkeler, Kavramlar, Kurumlar)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gülalp, H. (2007).** “Giriş: Milliyete Karşı Vatandaşlık”. *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma – Ulus Devletin Sorgulanması*. (Haz.) Haldun Gülalp. içinde. İstanbul: Metis Yayınları, 11-34.
- Hall, J. A. (2008).** “Milletleri Türdeşleştirmenin Koşulları”. *21. Yüzyılda Milliyetçilik*. (Der.) Umut Özkırmı. içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 15-34.
- Hall, S. (1993).** “Melez Şahsiyetlerimiz”. *Birikim*. 1993 / 45-46. İstanbul: Birikim Yayınları, 54-57.
- Hall, S. (1998).** “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, *Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi*. (Der.) A. King. içinde. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 39-63.
- Harvey, D. (2003).** *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hassner, P. (2010).** “Uluslararası İlişkilerde Milliyetçilik ve Şiddet”. *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar*. (Haz.) Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot. içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 261-288.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2003).** *Küreselleşme Sorulanıyor*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Hobsbawm, E. (2006).** *Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Horkheimer, M. (2005).** *Akıl Tutulması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hutchinson, J. (2008).** “Milliyetçilik, Globalizm ve Medeniyetler Çatışması”. *21. Yüzyılda Milliyetçilik*. (Der.) Umut Özkırmı. içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 77-100.
- Jameson, F. (1990).** “Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı”. *Postmodernizm - Jameson, Lyotard, Habermas*. (Haz.) Necmi Zekâ. içinde. İstanbul: Kıyı Yayınları, 59-116.
- Kalaycı, H. (2006/07).** “Batılı Demokrasilerde Ayrılcı Milliyetçilik: Quebec Milliyetçiliği”, *Doğu-Batı* 39: 9-30.
- Karakaş, M. (2006).** “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Doğu-Batı* 38: 57-76.
- Kazgan, G. (2005).** *Küreselleşme ve Ulus-Devlet – Yeni Ekonomik Düzen*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Kedourie, E. (1994).** *Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Keyman, F. (2000).** *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Keyman, F. (2002).** “Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”. *Doğu-Batı* 18: 27-53.
- Koray, M. (2004).** “Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları”. <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/makale1.htm>. (Erişim Tarihi: 11/11/2004).
- Kurubaş, E. (2008).** “Etnik Sorunlar: Ulus-Devlet ve Etnik Gruplar Arasındaki İlişki”. *Doğu-Batı* 44: 11-41.
- Latouche, S. (1993).** *Dünyanın Batılılaşması*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2006).** “Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı”. *Marksizm ve Ulusal Sorun*. V.İ. Lenin - J.V. Stalin. içinde. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 127-143.
- Nairn, T. (1981).** *The Break-up of Britain*. London: Verso.
- Nairn, T. (1997).** *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London: Verso.
- Noi, A. Ü. (2007).** *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Oran, B. (1992).** “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”. *Birikim* 45/46.
- Özbudun, E. ve Keyman, F. (2003).** “Türkiye’de Kültürel Küreselleşme”. *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme – Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik*. (Der.) P. Berger ve S. P. Huntington. içinde. İstanbul: Kitap Yayınevi, 303-326.
- Özer, A. (2007).** “11 Eylül, Bölünen Dünya, Huntington ve Çatışma”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 4 (2): 1-23.
- Özkırımlı, U. (2008).** *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Özyurt, C. (2005).** *Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Paz, O. (2000).** “Şiir ve Modernite”. *Modernite Versus Postmodernite*. (Der.) Mehmet Küçük. içinde. Ankara: Vadi Yayınları, 184-203.
- Radikal. (27.10.2009).** “Fransa 2.5 ay milli kimliğini tartışacak”.
- Radikal. (05.01.2010).** “Müslüman yolcuya ayrımcılık”.
- Radikal. (05.03.2010).** “Slovakya’da milliyetçi reform”.
- Sabbagh, D. (2010).** “Milliyetçilik ve Çokkültürlülük”. *Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek – Kuramlar ve Uygulamalar*. (Haz.) Alain Dieckhoff ve Christophe Jaffrelot. içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 131-147.
- Sarıbay, A. Y. (1992).** *Siyasal Sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Schnapper, D. (1995).** *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Smith, A. D. (2002).** *Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2004).** *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Somel, C. (2002).** “Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme”. *Doğu-Batı* 18: 199-208
- Sönmez-Selçuk, S. (2011).** *Küresel Dönüşümün Kimlik Boyutu: “Öteki”nin İnşası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Şaylan, G. (1995).** *Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şaylan, G. (2002).** *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Tözüm, H. (2002).** “Küreselleşme: Gerçek Mi, Seçenek Mi?”. *Doğu-Batı* 18: 147-167.
- Uzun, T. (2003).** “Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme”. *Doğu-Batı* 23: 131-154.
- Wallerstein, I. (2002).** *Tarihsel Kapitalizm*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, I. (2004).** *Modern Dünya-Sistemi* (Cilt I). İstanbul: Bakış Yayınları.
- Yıldırım, E. (2006).** “Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik”. *Doğu-Batı* 38: 181-199.